

Antički Split

Pavlović, Đurđica

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:226132>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Đurđica Pavlović

Antički Split

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Jasna Šimić

Osijek, 2011.

SADRŽAJ

1. Sažetak	3
2. Uvod	4
3. Split prije Dioklecijana	5
4. Dioklecijan u Splitu	6
4. 1. Dioklecijanov život	7
5. Nastanak Dioklecijanove palače	8
5. 1. Gradnja i graditelji	10
5. 2. Funkcija i plan	12
5. 3. Izgled Dioklecijanove palače	14
6. Razvoj Palače kroz povijest	17
7. Dijelovi Dioklecijanove palače	21
7. 1. Sjeverno pročelje	23
7. 2. Sjeverna vrata	24
7. 3. Sjeverozapadna kula	26
7. 4. Srednjovjekovni samostan benediktinki	27
7. 5. Sjeveroistočna kula	29
7. 6. Istočni zid	30
7. 7. Istočna vrata	31
7. 8. Hrvojev kaštel	32
7. 9. Jugoistočna kula	33
7. 10. Zapadni zid	34
7. 11. Zapadna vrata	35
7. 12. Južno pročelje	36
7. 13. Dioklecijanov stan	37
7. 14. „Podrumske“ dvorane	38
7. 15. Vestibul	40
7. 16. Središnja dvorana Dioklecijanova stana	41
7. 17. Velika dvorana Dioklecijanova stana	42
7. 18. Blagovaonica (triklinij)	43
7. 19. Kriptoportik	44
7. 20. Zapadne terme	45
7. 21. Istočne terme	46

7. 21. 1. Značaj vodovodnog sustava	47
7. 22. Zgrada istočno od Vestibula	48
7. 23. Peristil	49
7. 24. Protiron	50
7. 25. Hramovi Palače	51
7. 26. Mauzolej – katedrala	52
7. 27. Hram – krstionica	54
7. 28. „Kibelin“ hram	55
7. 29. „Venerin“ hram	56
7. 30. Zgrada istočno od Mauzoleja	57
7. 31. Raskrižje ulica	58
7. 32. Uzdužna ulica (Cardo)	59
7. 33. Poprečna ulica (Decumanus)	60
7. 34. Sjeveroistočna zgrada	61
7. 35. Sjeverozapadna zgrada	61
7. 36. Istočna ulica	62
7. 37. Zapadna ulica	63
7. 38. Sjeverna ulica	64
8. Popis priloga	66
9. Popis literature	68

1. SAŽETAK

Antičko naselje Aspalathos, latinski Spalatium, bilo je poznato kao maleno pristanište za ribare i brodove te nije imalo mogućnost napredovanja zbog velike razvijenosti Salone, Trogira i Stobreča.

Krajem III. stoljeća poslije Krista situacija se mijenja u navedenom naselju, budući da je tadašnji car Dioklecijan odlučio zadnje dane svoga života provesti upravo u Spalatiumu. Dao je sagraditi palaču u obliku nepravilnog četverokuta, koja izgledom podsjeća na rimski *castrum*, a zauzima površinu veću od 30 000 m².

Dioklecijanova je palača bila vrlo jaka tvrđava. U njoj se nalazio čitav grad s ulicama, trgovima i zgradama što su služile različitim svrhama. Južno pročelje zgrade, rastvoreno trijemom i arkadama, nalazilo se na samoj obali. Ostala tri pročelja nalazila su se na kopnu i zajedno s južnim pročeljem zatvarala pravokutni oblik palače. Dvjesto glavnim ulicama, koje su se usred tog prostranog zdanja sjekle pod pravim kutom, Palača je bila podijeljena u četiri dijela. Dioklecijanova je palača u antičko doba pružala utočište prognanom stanovništvu. Uzrok tome bilo je rušenje Salone početkom VI. stoljeća, a od tog vremena unutar Palače počinje organizirani gradski život. Kroz naredna stoljeća područje grada Spalatiuma (današnjeg Splita) se širi i dijelovi Dioklecijanove palače se uništavaju, a u njezinoj unutrašnjosti grade se drugi objekti.

Osim same Palače, od velikog je značaja i vodovod, koji također nastaje u antičko vrijeme. Voda je dolazila pomoću rimskih akvedukata s rječice Jadro i opskrbljivala stanovništvo Dioklecijanove palače. Akveduktima se moglo dovesti više od milijun kubičnih metara vode na dan.

Unatoč svojoj oštećenosti, Dioklecijanova palača ide u red najsačuvanijih spomenika iz vremena Rimskog carstva, a po svojoj prostranosti ubraja se i među najveće građevine antike. To nam ujedno dokazuje i godina 1979., kada je Dioklecijanova palača uvrštena u UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine.

Ključne riječi: Spalatium, Dioklecijan, Dioklecijanova palača

2. UVOD

Dioklecijanova palača i antički Split zasigurno pobuđuju zanimanja mnogobrojnih povjesničara, arheologa i turista. Već sedamanest stoljeća Dioklecijanova palača krasi taj dalmatinski grad i odiše antičkim obilježjima.

U ovom diplomskom radu prvenstveno želim pokazati kakav je bio Split u antičko vrijeme te koji je utjecaj Dioklecijana za razvoj Splita. Bez Dioklecijanove palače Split ne bi bio jedan od najznačajnijih gradova u antičko vrijeme. Osim utjecaja Dioklecijana, od velike važnosti je i raspored prostorijski unutar Palače, koje nam prikazuju glavna obilježja antičke arhitekture i života ondašnjih stanovnika.

U poglavlju *Split prije Dioklecijana* vidimo kakav je bio ondašnji život stanovništva malog naselja Aspalatahosa, dok se u poglavlju *Dioklecijan u Splitu* vidi pomak koji ostavlja car Dioklecijan. Nekoliko odlomaka posvetila sam i Dioklecijanovu životu, kojim se naglašava njegova moć u ono vrijeme. U *Nastanku Dioklecijanove palače* vidimo zašto Dioklecijan odabire Split za svoje konačno odredište, tko su bili mogući graditelji Palače te koja je bila funkcija navedenog objekta.

Razvoj Palače kroz povijest pokazuje nam razlike koje se uočavaju na Palači kroz stoljeća. Dolaskom kršćana na područje grada Splita grade se neki sakralni objekti unutar Palače i dolazi do izmjene njezinog prvotnog izgleda. Osim toga, u ovom poglavlju možemo vidjeti što nam je u današnje vrijeme ostalo izvorno, antičko, kao u doba cara Dioklecijana. Nažalost, mnogobrojna stoljeća i promjene unutar samog grada uništile su jedan dio prvotnog izgleda same Palače.

U poglavlju *Dijelovi Dioklecijanove palače* promatramo građevinu kroz 38 manjih poglavlja, gdje uočavamo koje je prostorije obuhvaćala Palača te koji je značaj imao pojedini dio Palače. Ovdje uočavamo glavna obilježja antičkog svijeta i važnost pojedinih prostorijski. U ovom poglavlju pobliže se upoznajemo s Dioklecijanovom palačom u njezinom izvornom obliku i njezinom osnovnom svrhom u antičko vrijeme.

3. SPLIT PRIJE DIOKLECIJANA

Jedan od najznačajnijih gradova u Dalmaciji zasigurno je grad Split. Njegova prošlost seže mnogo dublje nego što to zamišljamo.

Povijest grada Splita neraskidivo je vezana za rimskog imperatora Dioklecijana (vladao je od 284. do 305. g.) i njegovu palaču sagrađenu krajem III. st. Palača i danas, iako broji ponosnih tisuću sedamsto godina, čini samo srce grada. Ipak, na području na kojem leži Split zabilježeni su tragovi života davno prije nego je Dioklecijan odlučio baš na tome mjestu, u zaštićenoj, lijepoj uvali podno brda Marjana, sagraditi dom za sebe i svoju obitelj. Na tom se području živjelo već u prapovijesno vrijeme, o čemu svjedoče pojedinačni nalazi na različitim lokacijama u gradu. To se prije svega odnosi na nalaze tvrđave Gripe, koja je u istočnom dijelu grada, a sagrađena je u XVII. st. radi obrane od Turaka te na nalaze s područja uvale Poljud, s Dobroga i iz Spinuta podno Marjana. Kako se zvalo stanovništvo koje je živjelo na tom teritoriju prije Delmata, ne može se reći. Delmati tijekom II. st. pr. Kr. naseljavaju dio jadranskih obalnih područja, a njihovo snažno uporište bilo je na mjestu današnjega gradića Solina.¹

Zahvaljujući kopiji rimske karte iz XII. st. s rasporedom cesta na prostoru od Britanije do Kine, a koju je u XVI. st. pronašao augsburški humanist K. Peutinger, prvi se put susrećemo s imenom Splita – Spalatum. To rimsko ime vjerojatno potječe od grčke riječi „aspalathos“ i označuje ime biljke koja se u antici cijenila zbog njezine ljekovitosti i boja za tkanine, ili pak prema brnistri koja tijekom svibnja u obalnom pojasu cvate gustim, mirisnim, žutim cvjetovima koji krasi čvrste grmove.² Smatra se da su Grci poznavali taj kraj, štoviše da se na tome mjestu nalazila i grčka naseobina. Skromni materijalni dokazi u prilog tezi o postojanju grčke naseobine na mjestu današnjega Splita nisu mogli potvrditi njezinu točnost. Čini se ipak, da su Grci poznavali splitsku uvalu, jer su joj dali i ime. Grci su bili i prvi dalmatinski kolonizatori. Osnivali su svoje kolonije kako na otocima, tako i na kopnu. O njihovoj kolonizatorskoj djelatnosti svjedoče brojni materijalni ostaci. Što se splitskog područja tiče, još se ne može sa sigurnošću utvrditi koliki je stupanj urbanizacije dosegnulo područje grada Splita u vrijeme grčke kolonizacije, iako postoji nekoliko grčkih epigrafskih i grobnih nalaza s područja same Palače. Istovjetna je situacija i u preddioklecijanovo vrijeme.

¹ Mirjana Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 99.

² Mirko Sardelić, *Kratka povijest Splita*, Ex libris, Split – Zagreb, MMV, 2005., str. 20.

Iz tog vremena više je materijalnih svjedočanstava o životu ljudi na području grada, ali nam ni ona ne mogu dati odgovor o stupnju urbanizacije.³

Za vrijeme cvjetanja Salone naselje Aspalathos, koje se latinski zvalo Spalatium, ostalo je i dalje, kao i prije, tek malo пристаниште za ribare i manje brodove, dok se veliki pomorski promet razvijao u salonitanskom zaljevu gdje su se nalazila lijepa obalna postrojenja, a donekle i u susjednom Epetionu, staroj isejskoj naseobini, današnjem Stobreču, odnosno u luci koju zatvara poluotočić na kojem se Epetion nalazio. To nam pokazuju natpisi koji spominju transportne radnike u Epetionu, čak i njihovo udruženje. A i Tabula Peutingeriana koja označuje Epetion s tri kule, a Salonu samo s dvije, pokazuje koliku je ulogu imao Epetion u ovom kraju.⁴

4. DIOKLECIJAN U SPLITU

Stoljeća su prolazila i mali se Spalatium nije podizao, a nije to ni mogao kad su do njega bili Salona, Tragurion i Epetion. Tako je bilo sve do kraja III. st., kada je posljednjih godina toga stoljeća tadašnji rimski car Dioklecijan zaželio zadnje dane provesti na onim obalama gdje je ugledao svijet i proveo dane djetinjstva i mladosti. Rođen možda negdje kraj tadašnje Salone i Spalatuma, možda čak u samom Spalatumu, sjećao se Dioklecijan ljepota svoje domovine i prekrasne uvale podno šumovita Marjana.⁵

Čini se, ipak, da Split prije Dioklecijana nije bio urbaniziran u smislu grada kao što su bili Epetion (Stobreč) ili Tragurion (Trogir). Prekretnicu označava odluka rimskog cara Gaja Aurelija Valerija Dioklecijana da na tome mjestu sagradi rezidenciju. Razloge koji su slavnoga vladara i reformatora naveli da sagradi palaču na tom prostoru neki vide u njegovim političkim reformama kojima je pokušao kontrolirati golemi činovnički aparat diljem Carstva, a Palača je bila smještena otprilike u njegovom središtu. Osim toga, pokušao je uvesti novi način upravljanja, tzv. tetrahiju – vladavinu četvorice, dva Augusta koje nasljeđuju dva Cezara. Postoje tvrdnje da je Dioklecijan još zarana htio imati mjesto u koje bi se povukao nakon vladanja. Uz njega je vladao Maksimijan, a kad su se njih dvojica povukla 305. g., trebali su ih naslijediti Cezari. Međutim, imenovanje nije uspjelo te je tetrahija zapala u krizu. Godine 308. Dioklecijan je u Karnuntumu pokušao utjecati na izbor, ali nije uspio pa se

³ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 100.

⁴ Grga Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva, Od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine*, ŠKUNA, Split, 2005., str. 33.

⁵ Isto, str. 34.

sasvim povukao. Jedan od razloga što je Palača sagrađena upravo na tome mjestu jest, čini se, i carevo dalmatinsko podrijetlo.⁶

4. 1. Dioklecijanov život

Dioklecijan se rodio oko 243. godine u rimskoj Dalmaciji, vjerojatno negdje u blizini Salone, imenom Diokles, a karijeru je započeo kao običan vojnik, nepredujući u ratovima, braneći daleke granice Rimskog Carstva i osvajajući nove. Ratovao je s germanskim narodima, Perzijancima i drugima, u vrijeme kada je rimska vojska bila moćna. Čuvala je carstvo od unutrašnjih pobuna i od vanjskih neprijatelja. Tako je i Dioklesova vojna moć jačala. Po legendi, nakon što je ubio „vepra“ Flaviusa Apera, Dioklecijan je izabran za cara.⁷

Dioklecijan je proglašen za cara 20. studenog 284. godine i otada nosi naziv Imperator Caesar Gaius Valerius Diocletianus.⁸ Kako bi mogao lakše upravljati prostranim Rimskim Carstvom izabrao je za suvladara Maksimijana, koji je upravljao zapadnim dijelom Carstva, a on istočnim. Zatim je obojici imenovao pomoćnike, cezare, Galerija i Konstancija. Dioklecijan je vladao razmjerno dugo, dvadeset godina, od 284. do 305. godine, a zatim je kao carski umirovljenik proživio još nekoliko godina, dok su ostali rimski carevi redovito mnogo ranije završavali pod nožem ili kopljem zavjerenika.⁹

Događaji iz tih dana nisu mogli u prvi čas prouzročiti veći utisak na rimski svijet, svikao tijekom prethodnih desetljeća na proklamacije careva i protucareva i na građanske ratove. Novi car ubrzo je dokazao svoju metodičnost te strast prema redu, što potvrđuju stotine njegovih konstitucija koje su se sačuvale u rimskom zakoniku. U Carstvu je uveo apsolutističku monarhiju po uzoru na perzijsku. Osigurao je državne granice, proveo novu teritorijalnu podjelu Carstva, odvojio vojnu upravu od civilne, preuredivši unutrašnju organizaciju vojske i strukturu državne birokracije, uredivši financijski, novčani i porezni sustav. Svijet je iznenadio spremnošću da podijeli i prenese svoj autoritet na suvladare, utemeljivši tetrarhijski način vladavine. Neobično jedinstvo tetrarha, u svemu lojalnih Dioklecijanu, suvremenici su uspoređivali s harmonijom glazbenog zbora.¹⁰

Jedan drugi njegov edikt, onaj o progonu nove kršćanske religije, pridao mu je za sva vremena opću osudu. Ranije tolerantan prema svim religijama u Carstvu, Dioklecijan je tek

⁶ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 101.

⁷ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije I*, Tisak „Tipografija“ d.d. Zagreb, Zagreb, 1944., str. 62.

⁸ Mirko Sardelić, *Kratka povijest Splita*, str. 19.

⁹ Duško Kečkemet, *Prošlost Splita*, Marjan tisak, Split, 2002., str. 19.

¹⁰ Mladen Pejaković, *Dioklecijanova palača Sunca*, Litteris, Zagreb, 2005., str. 7

pri kraju vladavine, 303. godine, u Nikomediji, a na nagovor suvladara Galerija, izdao edikt protiv kršćana, koji je izazvao njegove progone i urodio kršćanskim mučenicima u cijelome Carstvu, pa i u njegovoj Saloni.¹¹

Ne čekajući da završi od noža ili otrova kao njegovi carski prethodnici, car Dioklecijan se 1. svibnja 305. odrekao prijestolja, bolestan od ratovanja i vladanja, i povukao se u palaču što ju je sagradio u svom dalmatinskom zavičaju. Godine 316. umire car Dioklecijan, vjerojatno od vlastite ruke. Sahranjen je u Mauzoleju koji je dao podići u Splitu.¹²

5. NASTANAK DIOKLECIJANOVE PALAČE

Jedna od poznatih mana, ili vrlina, cara Dioklecijana bila je strast građenja. Gradio je mnogo u svome maloazijskom sjedištu Nikomediji, sagradio je velebne terme u Rimu; sagradio je jednako velebnu palaču u Splitu, danas najuščuvaniju monumentalnu građevinu rimskog doba u svijetu.¹³

Odluka cara Dioklecijana da u posljednjem desetljeću III. st. po. Kr. pristupi gradnji palače na sredini istočne jadranske obale po svoj je prilici usko vezna uz velike njegove državničke poteze: uz podjelu Carstva na dva dijela i uz proklamirani sistem nasljedstva prijestolja koji je obvezivao imperatore da se nakon određenog razdoblja vladanja povuku s prijestolja i predaju carski purpur dvama svojim cezarima (pomoćnicima u vladanju). Odlučivši, dakle, da za života napusti prijestolje u Nikomediji, glavnom gradu istočnoga dijela Carstva koji je za sebe bio zadržao, morao se stari car na vrijeme pobrinuti za svoje posljednje boravište. Mogućnosti za izbor mjesta gradnje bile su mu praktički neiscrpne. Na raspolaganju mu je bilo golemo carstvo u širokom mediteranskom dijelu, a posebno njegov istočni dio, koji obiluje izvanrednim predjelima i položajima.¹⁴

Okolnost da je izabrao baš uvalu Aspalathosa u Dalmaciji može se tumačiti na više načina. Jedan od povoda mogao je biti povratak u rodni kraj. Povijesni izvori, naime, vezuju porijeklo Dioklecijana uz to podneblje, najvjerojatnije uz Salonu, odnosno njezinu okolicu, pa je logično tumačiti da je izbor mjesta za gradnju palače potekao iz sasvim shvatljive careve želje da posljednje godine života provede u svom zavičaju.¹⁵

¹¹ M. Pejaković, *Dioklecijanova palača Sunca*, str. 20.

¹² M. Sardelić, *Kratka povijest Splita*, str. 23.

¹³ D. Kečekemet, *Prošlost Splita*, str. 20.

¹⁴ Jerko Marasović, Tomislav Marasović, *Dioklecijanova palača*, Zora, izdavačko poduzeće, Zagreb, 1968., str. 8

¹⁵ Isto, str. 8.

Druga pretpostavka vezuje izbor mjesta s Dioklecijanovim državičkim koncepcijama. Svojevoljno napuštanje prijestolja i vladanje četvorice (tetrahija) jedinstveni je događaj u današnjem razvitku Rimskog carstva i Dioklecijan je mogao očekivati da taj čin neće proći bez određenih teškoća. Možda je, dakle, on i nakon abdikacije želio pratiti daljnji tok svog političkog eksperimenta, a to uostalom potvrđuje njegov susret u Carnuntumu sa svojim bivšim suvladarom Maksimijanom, kojeg je – kada se ovaj zaželio opet domoći prijestolja – prisilio da se pridržava utanačenog dogovora, odbivši također sva iskušenja da i sam osobno opet stane na čelo Carstva. Zato je smještaj rezidencije u jednoj uvali u sredini Dalmacije, nekako na granici Istoka i Zapada, pružao Dioklecijanu pogodne uvjete da prati događaje koji su uslijedili nakon njegova odlaska s prijestolja.¹⁶

Treći pretpostavljeni motiv je careva bolest i mogućnost liječenja. Poznato je, naime, da je starog imperatora u posljednjim godinama vladavine morila bolest, koja ga je 303. godine dovela na ivicu groba. Kako je uvala Aspalathosa ne samo klimatski vrlo pogodna za boravak, nego i bogata ljekovitim sumpornim izvorima, to je vjerojatno da je gradnjom palače na tom mjestu želio Dioklecijan u podmaklim godinama ublažiti i svoje zdravstvene teškoće.¹⁷

Konačno, jedan od najočitijih razloga gradnje u Aspalathosu jest njegov izvanredan prirodni položaj. Dobro zaklonjena uvala u izvanrednoj konfiguraciji Marjanskog poluotoka, zaštićena s morske strane otocima, a s kopnene strane visokim planinama, pružala je idealne mnogostruke uvjete, pejzažne, klimatske, građevne i strateške za gradnju careve rezidencije.¹⁸

U okviru same uvale izbor točnog mjesta gradnje palače bio je zaista izvanredan. Građevina je položena u samom dnu uvale iza grebena koji je zaklanjao od valova i ujedno služio za istovar građe što je lađama stizala iz kamenoloma sa susjednog otoka Brača. Pri tome su vrlo spretno korišteni najpovoljniji mikroklimatski uvjeti, jer je glavna fasada, podignuta na samoj obali, okrenuta prema jugozapadu. Takva joj orijentacija pruža najveće moguće osunčanje, istovremeno je zaklanja od hladnih sjeveroistočnih vjetrova, a u mjesecima najveće žege izlaže je blagotovornom strujanju ljetnog maestrala.¹⁹

¹⁶ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 21.

¹⁷ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 9.

¹⁸ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 22.

¹⁹ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 9.

5. 1. Gradnja i graditelji

Palača u Splitu prije svega je prvorazredni spomenik antičkog graditeljstva. Ako se pod pojmom „ključnih objekata“ u povijesti arhitekture podrazumijevaju samo one građevine koje u okviru određenog razdoblja najbolje predstavljaju svoju građevnu vrstu, onda se splitska palača zaista može smatrati u cjelini i u detaljima, kao i po svom stupnju sačuvanosti, ključnim objektom u kasnorimskoj dvorskoj arhitekturi. Okolnost da je ta građevina bila rezidencija Gaja Aurelija Valerija Dioklecijana, jednog od najpoznatijih upravljača Rimskim Carstvom, čini je posebno značajnim spomenikom antičke povijesti.²⁰

Početak gradnje splitske palače historijski nije točno utvrđen. Pretpostavka da je to bilo oko 295. god. po. Kr. temelji se na zaključcima da je Dioklecijan pristupio tom pothvatu nešto poslije nego što je donesena odluka o tetrarhijskoj upravi carstvom, odnosno nakon što je intimno bio odlučio da se povuče. Deset godina poslije toga palača je već trebala biti spremna primiti svoga gospodara, koji je 1. svibnja 305. na jednom brežuljku kod Nikomedije skinuo carski plašt i krenuo ka svojoj dalmatinskoj rezidenciji. Građevina u cjelini nije tada bila dovršena; postoje određene indicije da su se neki radovi izvodili i za Dioklecijanovu boravku u njoj, a mnogi dijelovi ostali su nedovršeni i nakon careve smrti i takvi i danas stoje.²¹

Ali bez obzira na pojedine nedovršene detalje, sama okolnost da je za desetak godina izgrađena jedna velika i sjajna palača s nizom pojedinačnih građevina, skulpturskih dijelova i mozaika govori da je u uvali nedaleko od Salone došlo na prijelazu dvaju stoljeća do takvog graditeljskog pothvata koji bi se i u uvjetima današnje građevne tehnike smatrao značajnim. Za taj podvig bila je u prvom redu potrebna brojna radna snaga, dobra organizacija i sposobno vodstvo.²²

Po čijoj je arhitektonskoj zamisli izvođena palača i tko su bili organizatori i voditelji gradnje, također nije poznato. Ipak, uklesana grčka imena Zatikos i Filotas dokazuju da su neki ljudi koji su ovdje gradili došli iz istočnog dijela Carstva. I među klesarskim znakovima, uklesanim na mnogim mjestima u Palači, ima grčkih slova, što sve skupa vodi na zaključak da je Dioklecijan za vrijeme vladanja u Nikomediji skupio graditelje i klesare iz istočnog dijela carstva i uputio ih u Aspalathos. To, međutim, ne isključuje mogućnost da je veliki dio radne

²⁰ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 7.

²¹ Isto, str. 9.

²² Isto, str. 10.

snage ili voditelja gradnje bio sakupljen u istom kraju, u Saloni i okolici, tim prije što među klesarskim znakovima ima mnogo slova koja upućuju na rimska imena.²³

Dioklecijanova palača zauzima odlično mjesto unutar povijesti graditeljstva. Skupivši u sebi mnoge nove tekovine kasne antike koje su tadašnji maloazijski majstori, njezini graditelji, prihvatili, želeći dati graditeljstvu i primijenjenoj umjetnosti nov polet i zamah, Dioklecijanova je palača produkt toga novoga duha u graditeljstvu i primijenjenim umjetnostima, efektna cjelina nad obalom mora. Ulaz u mauzolej čuvale su četiri sfinge donesene iz Egipta. Jedna je ostala na Peristilu u blizini svog prvobitnog položaja i izrađena je za faraona Thutmozisa III., po drugi put upotrijebljena od Ramzesa II., druga bez glave nalazi se danas u Arheološkom muzeju, treća je iz vremena Ptolomejevića i u novije doba postavljena pred Jupiterovim hramom, a od četvrte se čuva veći dio torza u muzeju.²⁴

Sva osnovna građa dolazila je iz neposredne blizine. Bijeli kamen, vrsni lokalni vapnenac, klesarski i odlično obrađen, dopreman iz obližnjih kamenoloma, najviše s otoka Brača, a ponešto iz Sigeta i blizu Trogira. U bračkom naselju Splitska stoje još u moru kod obale obrađeni komadi, koji su vjerojatno tamo upali prilikom krcanja s lađe. Nedaleko od Splitske, u kamenolomu Rasohe, nepoznati je majstor u predahu svog glavnog zadatka – vađenja kamena – uklesao u stijeni rustičnu i snažnu figuru Herkula.²⁵

Granitno i porfirno stupovlje također je doneseno iz Egipta. Najveći dio građevinskog materijala iz rimskog je kamenoloma na Braču gdje je ostao uklesan u hridini lik Herakla s buzdovanom, zaštitnika kamenolomaca. Sjeverna vrata isklesana su iz trogirskog kamena. Klesari su bili Grci iz Male Azije; na stupovima ima grčkih slova, a na kapitelu Zlatnih vrata uklesano je ime Zotikos, te Philotas na jednoj bazi Peripterosa. Sam arhitekt palače bio je Grk iz Male Azije. Vjerojatno ga je Dioklecijan poslao iz Nikomedije u Aspalathos.²⁶

Šupljikavi vapnenac, sedra, potreban za svakodnevne konstrukcije, vađen je iz korita obližnjih rijeka, dok su opeke proizvedene u salonitanskim ili drugim radionicama. Tako se iz udaljenih krajeva uvozilo relativno malo: granitni stupovi i sfinge povučeni su iz prastarih egipatskih građevina, mramor za oblaganje i izradu skulpturalnih detalja dopremljen je iz grčkih ili italjskih nalazišta, a neki kapiteli izrađeni su u carskim radionicama na maloazijskom otoku Prokonnesosu i već gotovi doneseni na gradilište. Sama izvedba pokazuje zavidnu tehničku i zanatsku visinu, koju se može pratiti u svim fazama, od osnovne impostacije do

²³ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 22.

²⁴ G. Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva, Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine*, str. 39.

²⁵ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 10.

²⁶ G. Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva*, str. 39.

završnih radova. Nedavni nalaz u samom središtu Palače otkriva nam postupak gradnje. Tamo je, naime, ustanovljen mjerni centar, iz kojeg su vizurama bili određeni pravci glavnih komunikacija i drugi osnovni elementi.²⁷

5. 2. Funkcija i plan

Građevina, koja je za desetak godina rada izrasla u Aspalathosu, osebujno je ostvarenje koje – koliko je dosad poznato – unatoč mnogim ustaljenim elementima nije kao cjelina imala neposrednog uzora u dotadašnjem graditeljstvu. Originalnost koncepcije proizišla je iz osnovne funkcije, prilagođena položaju na kojem je smještena.²⁸

Lako se može zamisliti u čemu se sastojao građevni program što ga je Dioklecijan postavio svojim arhitektima: na odabranom mjestu u zaklonjenoj uvali, ali izvan grada, pa prema tome izloženom mogućim napadima u vrijeme kada su barbarske najezde ugrožavale granice Carstva, trebalo je sagraditi dvorac za cara koji napušta vlast. To znači da uz prostore boravka samog Dioklecijana, možda njegove obitelji i počasne straže, nisu bili potrebni prostori za državnu upravu, odnosno činovnički aparat, ali su trebale biti predviđene građevine za potrebe kulta, kao što su hramovi i grobnice, zgrade za posluhu i stražu i – naravno – elementi jake obrane.²⁹

Sve je to ostvareno u splitskoj palači i zato kada tražimo porijeklo njena oblika, odnosno uplive koji su formirali osnovnu zamisao gradnje, nećemo pogriješiti ako prvenstveno kroz funkciju protumačimo i samu formu, tj. raspored prostora i urbanističko rješenje. To ne znači da u gradnji nije bilo određenih upliva, jer su oni očito prisutni u koncepciji cjeline, u pojedinim zgradama i u dekorativnim detaljima.³⁰

Palača svojim građevinskim oblikom nalikuje kastrumu – vojničkom logoru. Stoga su vanjski zidovi gotovo pravokutni (175 m i 181 m s 216 m), a njihove moćne kule slijede najbolju tradiciju vojne arhitekture. Tu tradiciju ruši jedino lađa s redom arkada na južnoj strani okrenutoj moru. Razloge zbog kojih je Dioklecijan sagradio upravo takvu rezidenciju treba tražiti u njezinoj lokaciji: ona nije bila dio nekog većeg urbanog kompleksa, nego neovisna, samostojeća, ladanjska rezidencija, udaljena 6 km od prvog velikog grada (Salone). Stoga se ne treba čuditi čvrstim bedemima oko palače. I unutrašnji red te vile podsjeća

²⁷ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 10.

²⁸ Isto, str. 10.

²⁹ Isto, str. 10.

³⁰ Isto, str. 10.

dijelom na tradiciju rimskog kastruma. Tako dvije glave ulice s ortogonalnim križanjem, *cardo* i *decumanus*, odgovaraju logorskim glavnim ulicama *via praetoria* i *via principalis*.³¹

Prilog 1: Dioklecijanova palača u izvornom obliku

Mnogi istraživači splitske palače i njezine uloge u rimskom graditeljstvu upozorili su na analogije s različitim građevinama, počevši od najjednostavnije forme rimskih vojničkih logora (*castrum*) do vrlo složenih urbanističkih cjelina gradova i posebno carskih palača u njima. U razvojnoj liniji tih palača, koja počinje helenističkom Antiohijom, preko kasnorimske palače u istom gradu, koja se pripisuje Galijenu, jednom od Dioklecijanovih prethodnika, a i samom Dioklecijanu, palači u Splitu pridaje se vrlo značajno mjesto, bez sumnje zahvaljujući i činjenici što službene rezidencije Dioklecijana u Nikomediji i Maksimijana u Milanu nisu sačuvane. Zato baš iz splitske palače mnogi vode i daljnju razvojnu nit na Konstantinovu palaču u Carigradu i dalje na Teodorikovu rezidenciju u Ravenni, kao i na druge građevine tog jadransko-bizantijskog centra, pa posredno i starokršćansku i srednjovjekovnu arhitekturu. U posljednje vrijeme, međutim, javlja se i mišljenje po kojem bi građevinu u Splitu trebalo isključiti iz te razvojne linije i smatrati je dvorcem izvan tipske kategorije carskih palača. No ako iz tipa službene antičke dvorske arhitekture i isključimo palaču u Splitu, naći ćemo između nje i drugih rimskih građevina, naročito onih istovremenih, mnogo sličnosti.³²

Izvjese analogije, iako u različitoj urbanističkoj kompoziciji, uvjetovanoj i različitim topografskim uvjetima, ustanovljene su i u vili koju je za svoje posljednje godine života, a možda i za svog sina Maksencija, sagradio približno u isto vrijeme car Maksimilijan na

³¹ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 104.

³² J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 11.

Siciliji, u današnjem mjestu Piazza Armerini. Još bliže i još uvjerljivije su veze s građevinom u Magorilu nedaleko od Metkovića, no kako je ova posljednja, sudeći po novim istraživanjima, građena poslije Dioklecijanove palače, to je vjerojatno splitska građevina utjecala na dvorac u Mogorilu, a ne obratno.³³

Ali na istom tom tlu stoljećima prije Dioklecijanove palače nalazila se Salona, nadaleko poznati centar velike provincije Dalmacije, koji je baš u Dioklecijanovo vrijeme mogao imati oko 60 000 stanovnika, grad s jakim zidinama, brojnim kulama, mnogim hramovima, palačama, termama i drugim javnim i privatnim građevinama. Palača sagrađena na suburbanom teritoriju tog grada, svega šest kilometara udaljenog, lako je mogla od njega primiti i neke građevne i umjetničke uplive, kao što je poslije Dioklecijanove smrti sama postala izvorom inspiracija majstorima koji su gradili bazilike i krstionice kršćanske Salone.³⁴

Osnovni tlocrtni pravokutnik zaista podsjeća na rimske logore, ali se ovdje javlja sasvim originalno unutarnje rješenje, jer u okviru jake utvrde, omogućuje smještaj raskošne careve rezidencije u južnoj četvrti, na najatraktivnijoj strani, okrenutoj prema moru. Vanjsko obilježje tom najznačajnijem dijelu palače davalo je južno pročelje, rastvoreno u čitavoj dužini nizom otvora. Ni taj, naravno, motiv nije bio nepoznat rimskoj arhitekturi, ali je ovdje uspješno primijenjen u kontrastu najreprezentativnijeg dijela vile s izrazito obrambenim izgledom triju ostalih fasada. U prostornoj organizaciji ostaloga dijela Palače nalaze se također poznati elementi: široke ulice, uokvirene trijemovima, koje ortogonalno sijeku pravokutni prostor, inače su uobičajene u helenističko-rimskom urbanizmu.³⁵

5. 3. Izgled Dioklecijanove palače

Dioklecijanova palača ide u red najsačuvanijih spomenika iz vremena Rimskog Carstva, a po svojoj prostranosti ubraja se ona i među najveće građevine antike. Ima oblik nepravilnog četverokuta, a okružena je zidinama. Istočne i zapadne zidine, između ugaonih kula, jednako su duge, tj, 191 m, južne su zidine između ugaonih kula duge 157.50 m, a sjeverne 151 m. Debljina zida iznosi 2 m. Na istočnoj, sjevernoj i zapadnoj strani, po sredini, nalazila su se vrata, i to dvostruka, a između njih četverokutno dvorište (*propugnaculum*). Negdje u XVI. stoljeću ta su vrata dobila imena: *Porta aurea* (Zlatna vrata) ona na sjevernoj strani, *Porta ferrea* (Željezna vrata) na zapadnoj strani, a ona na istočnoj nazvana su *Porta*

³³ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 11.

³⁴ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 27.

³⁵ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 11.

argentea (Srebrna vrata). Između tih vrata i ugaonih kula dizala se na svakoj strani, osim južne, još po jedna kula, ukupno njih šest. Ta troja vrata bila su flankirana osmerokutnim kulama. Na južnom zidu nije bilo nikakve kule: on je u svojem gornjem dijelu bio raskošno isprekidan arkadama.³⁶

Dioklecijanova palača ubraja se među velika djela rimskog graditeljstva. To je ujedno i najznačajniji antički kulturni spomenik na našem teritoriju. Čitava građevina, opasana vrlo jakim zidinama i zaštićena sa šesnaest kula, zapremala je površinu od gotovo 30 tisuća četvornih metara.³⁷

U palaču se ulazilo kroz troja kopnena vrata i jedan ulaz s morske strane. Cijeli prostor građevine podijeljen je na dva dijela. U sjeveroistočnom su se dijelu nalazili prostori za carevu stražu i poslugu, a bili su odijeljeni *decumanusom* od elitnog dijela palače u kojem su bili smješteni sakralni objekti i boravište carske obitelji. Danas se može jasno vidjeti velik dio izvornog postora i samih zidova palače. Masivni zidovi čije su uglove zatvarale veličanstvene trokatne ili četverokatne kule, obrublivali su palaču. Četiri fasade palače nisu istovjetne. Najreprezentativnija je bila južna, okrenuta prema moru, kako je već kazano, i ukrašena arkadama od dugačkog niza visokih, polukružnih lukova što leže na vitkim polustupovima. Pod arkadama je u masovnom zidu otvor, odnosno vrata, tzv. *porta aenea*, kroz koja se iz substrukcija izlazilo na pristanište.³⁸

Dioklecijanova palača bila je u unutrašnjosti razdijeljena donekle slično kao rimski utvrđeni logor i imala dvije glavne ulice koje su se u sredini križale i imale izlaz na gradskim vratima. Te dvije ulice bile su s obiju svojih strana zatvorene trijemovima na stupovima od kojih su se neki još sačuvali. Oko gradskih perimetralnih zidina išli su s unutarne strane trijemovi, ali ne na stupovima, nego na pilastrima. Sjeverna polovina palače bila je, vjerojatno, određena za stražu i poslugu, za gospodarske svrhe i sve ono što je dvoru bilo potrebno. Zgrade u južnom dijelu palače bile su stanovi za cara i njegovu obitelj, za njegove dvorjanike i goste, sa svim prostorijama koje su tada bile uz ovakav dvor u običaju. U tom dijelu su se dizale i zgrade posvećene kultu bogova i cara.³⁹

Hram posvećen Dioklecijanovu ocu, bogu Jupiteru, nalazio se na sjevernom dijelu jugozapadne četvrti palače. Sačuvan je u svom najvećem dijelu sve do danas. Na visokom podnožju stajao je taj hram i njegovo predvorje sa šest stupova, četiri sprijeda, a dva sa strane,

³⁶ G. Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva, Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine*, str. 37.

³⁷ Zvane Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske 1*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1978., str. 64.

³⁸ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 107.

³⁹ G. Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva, Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine* str. 37.

i zabatom. Sama *cella* hrama potpuno je sačuvana, a ističe se kasetiranom bačvastim svodom. Sačuvan je i izvanredno iskićen portal. Oko hrama bilo je dvorište, a usred toga dvorišta stajao je žrtvenik.⁴⁰

Dvije glavne ulice palače bile su omeđene s obje strane stupovima na kojima je ležao trijem. *Cardo*, uzdužna ulica, presijecao je sjeverni dio palače na dva dijela. U tim je dijelovima bila po jedna velika zgrada omeđena prolazima, s kvartirima za vojsku i sluge. *Cardo* je vodio na Peristil, otvoreni prostor pred carevim stanom. Na lijevoj strani Peristila, unutar pravilnog dvorišta omeđenog zidom, podignuta je carska osmerokutna grobnica – mauzolej. Mauzolej je izvana okružen prolazom od stupova na kojima je ležao trijem. U tu je grobnicu 316. g. pokopan Dioklecijan i njegov je sarkofag bio u njoj sve dok mauzolej nije prenamijenjen u kršćansku crkvu te mu se od tada gubi trag.⁴¹

Sjeverni dio jugoistočnog kvadrata palače zapremao je dobrim dijelom carev mauzolej koji nam se u najvećem svom dijelu dobro sačuvao. Na visokom osmerokutnom postolju diže se osmerokutna *cella* okružena trijemom, peripterom na 24 stupa. Prednji dio, predvorje mauzoleja sa zabatom na 4 stupa, nalazio se ondje gdje se danas nalazi donji dio zvonika. U unutarnjem dijelu grobnica se sastojala od 4 okrugle i 4 pravokutne niše. Na uglovima gdje su niše završavale, bili su postavljeni veliki porfirni i granitni stupovi, a povrh njih drugi red isto tako manjih stupova. Pod trabeacijom i portretima Dioklecijana, njegove žene Priske i kćeri Valerije. U jednom medaljonu bila je glava Merkura koji je ovdje prikazan u ulozi *Psychopompos*, tj. vodiča duša u podzemni svijet. Carev sarkofag nalazio se u sredini mauzoleja: danas mu nema ni traga, a nije bio – kako se prije mislilo – u sredini mauzoleja, nego u podzemnoj kripti. Gornji mauzolej služio je samo za kult heroiziranog cara.⁴²

Na desnoj strani Peristila nalazile su se još tri kultne građevine. Jedna od njih, posvećena Jupiteru, vrhovnom rimskom božanstvu, sagrađena je kao tipičan rimski hram s postamentom, *cellom* pravokutnog oblika ispred koje se nalazio trijem. Druga dva hrama bila su kružnog oblika, a sačuvana su samo u fragmentima. Premda se popularno nazivaju Kibelinim i Venerinim hramom, ti nazivi nisu potvrđeni.⁴³

U carski stan, koji je zapremao južnu četvrtinu palače, ulazilo se iz Protirona, preko okruglog predvorja, tzv. Vestibula. Obje su te građevine dobro sačuvane, što se, nažalost, ne može reći i za Dioklecijanov stan koji je u srednjovjekovnoj dogradnji propao. Ipak se

⁴⁰ Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Golden marketing, Zagreb, 2003., str. 192.

⁴¹ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 104.

⁴² G. Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva, od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine*, str. 39.

⁴³ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 111.

nekadašnje raskošne prostorije mogu rekonstruirati uz pomoć prizemnih dvorana, koje svojim rasporedom održavaju raspored gornjeg carskog stana. Palača je imala i dva sklopa kupališta, zapadni i istočni, od kojih su sačuvani samo tragovi. Zapadne su terme bile smještene između Jupiterova hrama i vladareva stana, a istočne između stana i mauzoleja.⁴⁴

Dioklecijanova palača bila je vrlo jaka tvrđava. U njoj se nalazio čitav grad s ulicama, trgovima i zgradama što su služile različitim svrhama. Careva rezidencija u toj tvrđavi-gradu bila je izgrađena po principu rimskih villa, dok drugi elementi ove jedinstvene građevine upućuju na sličnost s rimskim utvrđenim logorima. U stilskom pogledu, Dioklecijanova palača je kombinacija izrazito rimske arhitekture i graditeljskih tendencija iz istočnog dijela carstva. Ova se arhitektura donekle udaljila od klasičnih uzora pa su se stručnjaci složili u ocjeni da je ona tipičan primjer kasnoantičkog graditeljstva.⁴⁵

Dioklecijanova je palača svojom ljepotom i izvanrednom očuvanošću i hrvatsko i svjetsko kulturno dobro. Ona je ne samo jedinstvena starina i iznimno vrijedan antički spomenik, nego i izuzetno estetsko ostvarenje, što s kasnijom srednjovjekovnom dogradnjom čini dragocjen arheološki i povijesno-umjetnički spomenički kompleks pa je 1979. uvrštena i na UNESCO-ov popis svjetske baštine.⁴⁶

6. RAZVOJ PALAČE KROZ POVIJEST

Uloga Palače bila je zaista velika u različitim razdobljima grada, što se u njoj ugnijezdio i izvan nje raširio u svojoj sedamnaest stoljeća dugoj povijesti. Tijekom tog dugog vremenskog raspona može se pratiti postupak transformacije prvobitnog Dioklecijanovog dvorca vezanog uz rušenja izvornih vrijednosti, ali i obogaćivanja novim umjetničkim dostignućima u srednjem i novom vijeku. Taj razvitak pratio je i interes za splitsku Palaču te njezino postupno istraživanje, obnovu i uređenje.⁴⁷

Dioklecijanovom smrću 316. godine nije ugasnuo život u njegovoj rezidenciji, već je, naprotiv, dobio svoje snažne impulse dolaskom novih stanovnika, koji su postupno iz palače sagradili grad.⁴⁸

Poslije Dioklecijanove smrti splitska je Palača pružala utočište pojedincima pripadnicima vladarskih obitelji Zapadnorimskog carstva; među njima se spominje Galla

⁴⁴ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 111.

⁴⁵ Z. Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske 1*, str. 65.

⁴⁶ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, str. 195.

⁴⁷ Tomislav Marasović, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, Dominović, Split – Zagreb, 2008., str. 26.

⁴⁸ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 21.

Placidija, sestra prvoga zapadnog cara Honorija, a u Palači je preživio pad države 476. godine prethodni vladar Julije Nepot.⁴⁹

Svoj početni preobražaj doživjela je Palača već u prvim stoljećima života, dok je susjedna Salona bila još u punom sjaju. U prvo vrijeme u posjedu rimskoga dvora, ona je pružila utočište prognanim članovima carskih obitelji, ali već tada pojedini njezini dijelovi poprimaju nove funkcije. Tako je, na primjer, kako svjedoči jedan vrlo stari povijesni izvor, u Palači najkasnije početkom V. stoljeća postojala radionica u kojoj su žene tkale sukno za rimske vojnike. Jedan od materijalnih ostataka toga vremena je križ što ga je neka nepoznata ruka uklesala na ključnom kamenu nadvratnika zapadnih vrata, otukavši prethodno reljef krilate Viktorije, antički carski simbol, i najavila tako prisustvo nove religije u palači.⁵⁰

Za život i razvitak Palače najpresudniji događaj bio je rušenje Salone početkom VII. stoljeća u žestokom avarsko-slavenskom naletu. Nakon što je taj veliki grad odjednom pretvoren u ruševine, dio njegova izbjeglog stanovništva našao je iza jakih zidina susjedne palače najpogodnije sklonište i istovremeno najbolje uvjete da pokrene novi organizirani gradski život. Zbog toga možemo smatrati da slijed gradskog života na tom području i nije bio prekinut, jer su u novim uvjetima u palači našle mogućnost svoje obnove sve one institucije koje čine život jednoga grada.⁵¹

Ranosrednjovjekovno razdoblje u Palači obilježava preobražaj pojedinih građevina u novoj funkciji grada. Ivan Ravenjanin, prvi splitski nadbiskup, preuredio je carski hram-mauzolej u splitsku Stolnu crkvu, posvećenu sv. Mariji, no mnogo poznatiju po imenu svoga drugog titulara sv. Dujma, solinskog biskupa i mučenika, zaštitnika grada Splita. Ornamentalni motivi na njegovu sarkofagu u krstionici najavljuju novi pleterni stil u srednjovjekovnoj skulpturi, koji je ubrzo uzeo maha i u Palači, ostavivši nekoliko vrijednih primjeraka, među kojima su osobito zanimljivi sarkofazi priora Petra i nadbiskupa Ivana II. Arhitektura toga vremena, koja nosi sva obilježja predromaničkog graditeljstva, vrlo se uspješno priljubila uz antičke dijelove Palače, kako to najbolje potvrđuje zvonik nad zapadnim vratima, najstariji u gradu, i unutrašnjost crkve sv. Martina za koju je iskorišten uski međuzidni prostor što je ranije Dioklecijanovim stražarima služio za dizanje i spuštanje vratnica sjevernog ulaza.⁵²

Preobražaj Palače u grad dokazuju i ranosrednjovjekovne crkvice sv. Martina, sv. Teodora, sv. Apolinara i sv. Anastazije nad gradskim vratima. Metropolitanska se uloga grada

⁴⁹ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 54.

⁵⁰ T. Marasović, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, str. 26.

⁵¹ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 22.

⁵² T. Marasović, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, str. 27.

u Palači pokazuje crkvenim saborima, održanima 925. i 928. godine, u nazočnosti hrvatskog kralja Tomislava, u splitskoj katedrali. Pod Petrom Krešimirom IV. Split pripada hrvatskoj državi i naslovljava svoje pravne isprave imenom toga kralja. U Palači i izvan nje podižu se predromaničke crkve starohrvatskog doba, ukrašene plitkoreljefnim pleternim ukrasom.⁵³

Značenje Splita ne umanjuje se ni u sljedećem razdoblju autonomne općine kada grad od početka XII. do početka XV. stoljeća, priznavši vrhovnu vlast ugarsko-hrvatskog kralja, razvija samostalno svoj gospodarski, politički, pravni i kulturni život. Grad u tom razdoblju podiže svoje nove obrambene zidove, gradi crkve i palače romaničkog i gotičkog stila koje ukrašavaju istaknuti umjetnici svoga doba. Najbrojniji graditeljski i umjetnički spomenici toga razdoblja su romaničke i gotičke kuće koje su sasvim preobrazile nekadašnji carski dvorac. Prostor unutar prvobitnih zidova tada nije bio više dostatan za sve žitelje Splita, pa se grad postupno širio prema zapadu izgradnjom predgrađa, da bi u XIV. stoljeću dograđeni dio bio zaokružen čvrstim zidovima kao novi dio grada, ravnopravan starom gradu unutar Dioklecijanove građevine.⁵⁴

Autonomnu gradsku upravu i ugarsko-hrvatsku vlast u Splitu zamijenila je 1420. godine mletačka vlast, pod kojom je grad ostao sve do 1797. godine. U tom su se razdoblju u Dioklecijanovoj palači i u cijelom gradu dogodile mnoge promjene. U prvoj fazi mletačke uprave u XV. i XVI. stoljeću utvrde Splita pojačane su gradskim kaštelom na obali i novim kulama. Drugu fazu mletačke uprave obilježavaju žestoki mletačko-turski sukobi zbog kojih je Split bio prisiljen utvrditi svoje zidine novim sustavom gradskih bedema. Gradski obrambeni sustav, koji je do danas ostao u znatnom dijelu sačuvan, zaokružio je cijeli prostor tada izgrađenog grada s pet poligonalnih bastiona i s dvama polubastionima. Zidovi i bastioni, građeni kamenom i iznutra ispunjeni zemljom, sasvim se uklapaju u tadašnja dostignuća vojnog građevinarstva u svijetu. U XVII. stoljeću podignut je jugoistočno od Palače prostrani sklop sanitarnih skladišta koji dokazuju značajnu ulogu Splita kao tranzitne luke u razmjeni dobara između Sredozemlja i unutrašnjosti.⁵⁵

S početkom XVIII. stoljeća počinju ozbiljnije arhitektonske interpretacije Dioklecijanove palače i njezina znatno veća prezentacija europskoj javnosti. Austrijanac Fischer von Erlah izradio je prvu idejnu rekonstrukciju izvornog izgleda Dioklecijanove

⁵³ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 22.

⁵⁴ Duško Kečekemet, *Robert Adam: Dioklecijanova palača i klasicizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2003., str. 142.

⁵⁵ T. Marasović, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, str. 29.

splitske rezidencije i uvrstio je 1721. godine u svoj izbor najpoznatijih svjetskih građevina svih vremena.⁵⁶

Nakon što je u Napoleonovim prodorima osvojena Dalmacija, došao je i grad Split pod francusku vlast 1806. godine. Iz toga razdoblja potječe plan francuskog vojnog zapovjednika o purifikaciji Dioklecijanove palače. U kratkom razdoblju francuske uprave porušen je dio gradskih utvrda koje se zbog zastarjelosti nisu više mogle koristiti. Rušenjem dijela bedema povijesna jezgra s Dioklecijanovom palačom spojena je sa starim pučkim predgrađima.⁵⁷

Krajem XIX. stoljeća splitska Palača postaje predmetom istraživanja uglednih europskih stručnjaka. Dolazi u žarište interesa austrijske Centralne komisije za spomenike, a pozornost joj posvećuju i drugi ugledni autori.⁵⁸

Na samom početku XX. stoljeća važnu prekretnicu obilježava 1903. godina kada je osnovano Povjerenstvo za Dioklecijanovu palaču, izravno podređeno središnjoj austrijskoj vladi. Poslije završetka Prvog svjetskog rata, u novoj državi, Kraljevini SHS, dolazi do reorganizacije službe zaštite. Četverogodišnje razdoblje Drugog svjetskog rata obilježavaju planovi talijanskih okupacijskih vlasti za purifikaciju Dioklecijanove palače te bombardiranje iz zrakoplova koje je manjim dijelom zahvatilo najstariju povijesnu jezgru.⁵⁹

Neposredno poslije oslobođenja grada i završetka rata poduzimaju se u Palači zamašni restauratorski radovi koje je vodio Komunalni odjel Gradske uprave. Tom je prilikom očišćen gotovo u cijeloj dužini sjeverni zid Palače, uklonjen je srednjovjekovni zid koji je stoljećima zatvarao Istočna vrata.⁶⁰

U drugoj fazi poslijeratnog razdoblja prevladavao je urbanološki pristup istraživanju, restauraciji i interpretaciji Palače, ostvaren u novoj organizaciji. Najvažniji prilozi poznavanju i vrednovanju Palače u tom razdoblju bili su sustavno iskopavanje supstrukcija Dioklecijanova stana kojim je, zahvaljujući i mjestimičnim restauracijama, postalo dostupno pedesetak antičkih, presvođenih i međusobno povezanih dvorana i nekoliko otvorenih prostora; otkriće silaznog stubišta ispod Protirona, obnova Peristila, pronalazak dvaju manjih okruglih kulturnih građevina te otkriće kanalizacijskog sustava Palače sa ustanovljenih stotinjak metara dobro sačuvanih kanala.⁶¹

⁵⁶ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 23.

⁵⁷ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 114.

⁵⁸ T. Marasović, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, str. 42.

⁵⁹ T. Marasović, *Jezgra grada Splita*, str. 43.

⁶⁰ D. Kečkemet, *Prošlost Splita*, str. 120.

⁶¹ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 24.

Istraživanja i radovi u Palači nisu prestali čak ni tijekom Domovinskog rata, a u neovisnoj Republici Hrvatskoj stvoreni su još povoljniji uvjeti rada u povijesnoj jezgri Splita. Naime, na samom kraju prošlog stoljeća i početku novoga, Palača je uz nadležnu konzervatorsku službu postala brigom posebnog Ureda za povijesnu jezgru u okviru Grada koji iznalazi putove aktiviranja njezinih vlastitih potencijala i resursa za uređenje i trajno održavanje.⁶²

Prkoseći rušilačkoj snazi vremena Dioklecijanova palača i stara jezgra Splita u cjelini, unatoč složenim problemima koji posvuda prate suvremeni život u povijesnim sredinama, neprestano otkriva svojim građanima i mnogobrojnim posjetiteljima graditeljske i umjetničke vrijednosti davno minulih stoljeća i ukazuje na mogućnosti njihova primjerenoga današnjeg vrjednovanja.⁶³

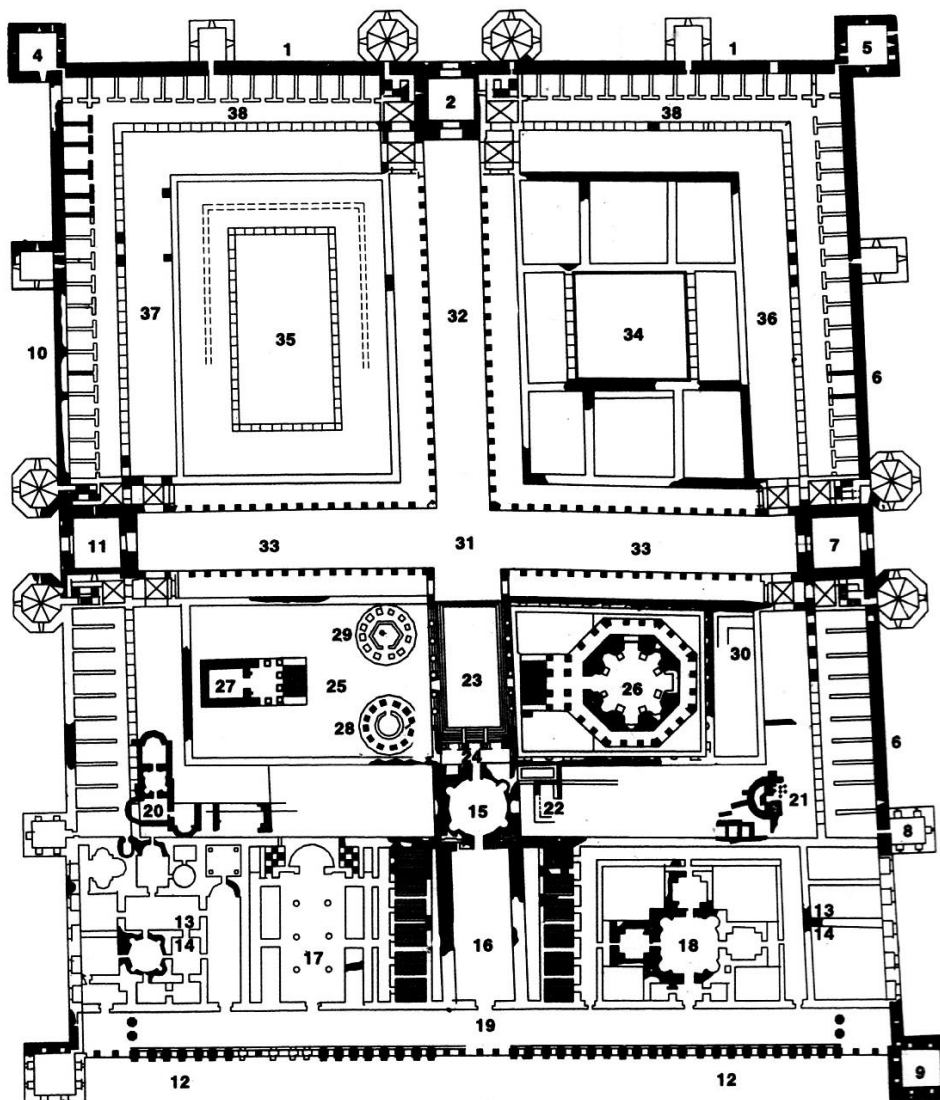
7. DIJELOVI DIOKLECIJANOVE PALAČE

Dioklecijanovu palaču možemo podijeliti u 38 zasebnih cjelina koje će nam detaljnije objasniti funkciju svakog njezinog dijela. Sedamnaest stoljeća postojanja i neprekidnog života oduzelo joj je, doduše, mnoge prvobitne dijelove, ali je zauzvrat obogatilo njezin prostor drugim arhitektonskim i umjetničkim ostvarenjima, koja su se postepeno u njoj nizala u dugom procesu rasta grada od ranog srednjeg vijeka do novijeg doba. Nastale su tako brojne građevine predromaničke, romaničke, gotičke, renesansne i barokne arhitekture, koje zajedno s ostacima stare rimske palače čine danas jedinstvenu urbanističku cjelinu prve jezgre grada Splita.⁶⁴

⁶² T. Marasović, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, str. 48.

⁶³ J. Marasović, T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 24.

⁶⁴ Isto, str. 8.

1 sjeverni zid	14 prizemne dvorane	27 Mali hram
2 sjeverna vrata	15 Dioklecijanova stana	28 "Kibelin" hram
3 sjeverozapadna kula	16 vestibul	29 "Venerin" hram
4 srednjovjekovna crkva i samostan benediktinki	17 središnja dvorana	30 zgrada istočno od mauzoleja
5 sjeveroistočna kula	18 velika dvorana	31 raskrižje ulica
6 istočni zid	19 blagovaonica (triklinij)	32 glavna uzdužna ulica (Kardo)
7 istočna vrata	20 kriptoportik	33 glavna poprečna ulica (Dekuman)
8 Hrvojev kaštel	21 zapadne terme	34 sjeveroistočna zgrada
9 jugoistočna kula	22 istočne terme	35 sjeverozapadna zgrada
10 zapadni zid	23 zgrada istočno od vestibula	36 istočna ulica
11 zapadna vrata	24 peristil	37 zapadna ulica
12 južni zid	25 protiron	38 sjeverna ulica
13 Dioklecijanov stan	26 bramovi Palače	
	27 mauzolej - katedrala	

Prilog 2: Tlocrt Dioklecijanove palače s numeriranim glavnim dijelovima

7. 1. Sjeverno pročelje

Prilazeći sa sjevera najstarijoj gradskoj jezgri, posjetilac se najprije susreće sa sjevernim zidom Dioklecijanove palače, kao glavnim kopnenim pročeljem. Iako je to najbolje sačuvana fasada Palače koju danas doživljavamo gotovo u čitavoj dužini od jedne do druge ugaone kule, ipak je ona izgubila neke bitne osobine izvornog stanja. Usporedba današnjeg i izvornog izgleda to najbolje pokazuje.⁶⁵

Najznačajnije promjene od gradnje Palače do danas očituju se u povišenju razine terena i rušenja kula. Čitavo sjeverno pročelje nasuto je mjestimično do 1,5 m u odnosu na

Prilog 3: Prikaz sjevernog pročelja

izvornu razinu.

Prvobitnu fasadu iz Dioklecijanova vremena branile su, osim dviju ugaonih, još i četiri druge kule; osmerokutne sa strane ulaza i po jedna pravokutna kula između osmerokutnih i ugaonih. Od tih kula ostali su samo manji prizemni dijelovi, tako da je pročelje u cjelini

danas bez njih znatno izgubilo raščlanjenost svoje izvorne kompozicije.⁶⁶

Prvobitni lučni otvori u gornjem katu sačuvani su na cijelom pročelju, ali su zazidani nakon pretvaranja Palače u grad. Druge promjene, koje su se na tom dijelu Palače dogodile tijekom sedamnaest stoljeća neprekinutoga života, uglavnom se odnose na gradnju srednjovjekovnoga ženskoga benediktinskog samostana pred zapadnom polovinom sjevernog zida te na nadogradnju stražarskog hodnika nad samim zidom. Od srednjovjekovnog stražarskog prolaza nad zidovima do danas je djelomično sačuvano nazupčano krunište.⁶⁷

⁶⁵ Tomislav Marasović, *Dioklecijanova palača*, „Zrinski“, Čakovec, 1982., str. 53.

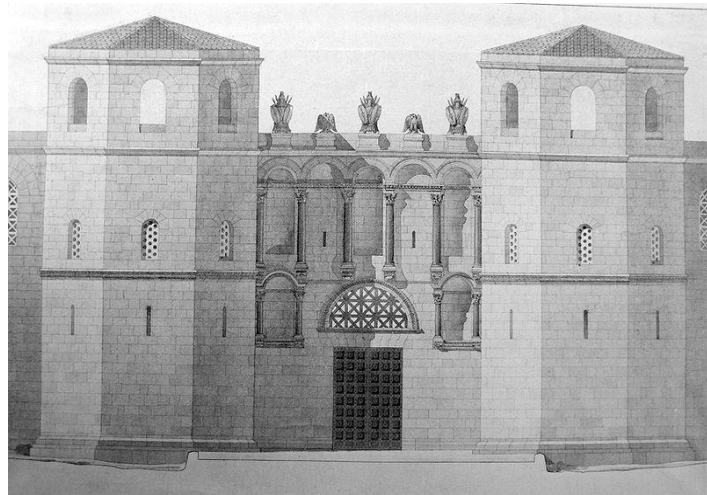
⁶⁶ Frane Bulić, Ljubo Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Ex libris, Zagreb, 2006., str. 46.

⁶⁷ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 53.

7. 2. Sjeverna vrata

Središnji naglasak sjevernog pročelja Dioklecijanove palače davala su Sjeverna vrata (od XVI. st nazvana „Zlatna vrata“), što je i razumljivo s obzirom na njihovu ulogu glavnog ulaza na komunikaciji iz Salone.⁶⁸

Kao i kod mnogih drugih antičkih i ranobizantskih građevina, ulaz u splitsku Palaču branile su dvije osmerokutne kule neposredno uz vanjska vrata i unutrašnje obrambeno dvorište, na kojem su se nalazila unutrašnja vrata. Od osmerokutnih kula danas se vide samo manji ostaci zidova i vrata, ali bi iskopavanje do izvorne razine, osim što bi sama vrata opet dovelo u izvorne proporcije, sigurno mnogo pridonijelo današnjem doživljavanju ostataka tih kula.⁶⁹

Prilog 4: Rekonstrukcija Zlatnih vrata

Arhitektonska kompozicija pročelja sasvim je poznata jer su Sjeverna vrata Palače jedan od najsčačuvanijih primjera svoje vrste u antičkom graditeljstvu. Dvije niše sa strane vrata i tri iznad ulaza, s bogato ukrašenim konzolama, kapitelima i polukružnim lukovima još

Prilog 5: Današnji izgled Sjevernih vrata

su uvijek na svom mjestu. Nedostaju jedino stupovi, koji su se naslanjali na konzole i podupirali lukove. Na kapitelu zapadno od vrata dragocijen je jedan sitni detalj: natpis ZOTIKOS, jedno od rijetkih imena koju su u Dioklecijanovoj palači uklesali njezini graditelji.⁷⁰

Na samom vrhu zida nema više ni grupe skulptura, ali nam četiri sačuvane baze ipak otkrivaju njihovo postojanje. Te

⁶⁸ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 46.

⁶⁹ M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, str. 320.

⁷⁰ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 54.

baze, naime, upućuju na zaključak da se nad vratima izvorno nalazilo pet likova: u sredini Jupiter, do njega carevi Dioklecijan i Maksimijan, a sa strane još dvojica nasljednika: Galerije i Konstancije Klor. Takvi realistički ili simbolički prikazi četvorice vladara (tzv. Tetrarha) s Jupiterom u sredini često su se nalazili na rimskom novcu toga vremena, a i na nekim građevinama.⁷¹

U ranom srednjem vijeku, budući da je Palača pretvorena u grad, stražarski hodnik nad vratima, u kojem se nalazila naprava za dizanje vratnica, preuređen je u crkvicu sv. Martina. Umjesto, dakle, vojničke obrane carske palače, svojstvene potrebama i nazoru rimskog vremena, dolazi tada do simboličke zaštite grada, svojstvene kršćanskim nazorima. Od predromaničke crkvice

Prilog 6: Prozorski otvori ranosrednjovjekovne crkve sv. Martina

sačuvana je oltarna pregrada, ulazni natpis, bačvasti svod i mali rešetkasti prozori, postavljeni po sredini velikih zazidanih antičkih otvora.⁷²

Oltarna pregrada posebno je značajna jer je jedan od rijetkih primjera te vrste kamenog namještaja, koji je do danas ostao na svom izvornom mjestu. Na toj pregradi, kojoj

Prilog 7: Pregrada u crkvi

su palistri pluteja monolitno klesani sa stupićima i kapitelima, natpis na gredama spominje da je crkva posvećena sv. Martinu. Na krovu crkvice otkriveni su tragovi zvonika, koji je vjerojatno izgledao poput sačuvanog ranosrednjovjekovnog zvonika nad unutrašnjim ulazom Zapadnih vrata. Nakon rušenja ranosrednjovjekovnog zvonika na istom je mjestu podignuto zvono, koja je postojalo još krajem XVIII. stoljeća.⁷³

⁷¹ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 47.

⁷² T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 56.

⁷³ George Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, Književni krug, Split, 2005., str. 65.

7. 3. Sjeverozapadna kula

Sjeverozapadna kula najbolje je sačuvana i – uz jugoistočnu – jedina do danas uređena kula Dioklecijanove palače. Izvorni antički izgled te građevine danas je sasvim poznat. Prizemlje, s ulazom na južnoj strani, bilo je osvjetljeno uskim prozorima i presvođeno unakrsnim bačvastim svodovima. U prvom katu, koji je bio pokriven drvenim gredama, nalazila su se na svakom zidu po dva prozorska otvora, dok je drugi kat bio osvjetljen s tri veća prozora na svakoj strani i pokriven četverostrešnim krovom nad drvenom konstrukcijom. Gornjim etažama kule prilazilo se iz ugaone prostorije Palače na prvom katu, odakle je do drugog kata vodilo stubište u južnom zidu, koje je i danas sačuvano.⁷⁴

Prilog 8: Sjeverozapadna kula

Kula je od postanka grada do danas često mijenjala svoju namjenu i izgled. Njezin prizemni prostor korišten je kao ranosrednjovjekovna crkva sv. Petra, vjerojatno i zbog svodova koji su odgovarali ukusu crkvene arhitekture toga vremena. Od 1069. taj se prostor nalazi u sklopu samostana benediktinki, po kojemu je u kasnijim stoljećima i poznat kao „Armirova kula“.⁷⁵

U srednjem vijeku porušen je gornji kat kule, a njezini debeli zidovi stanjeni, kako bi se na njihovom mjestu uspostavio stražarski prolaz. Poznato je da su se još u XVII. stoljeću na toj kuli nalazili topovi. Kada je u XIX. stoljeću obnovljen taj prostor i pokriven krovom, nije se više obnovio debeli rimski zid, već su izgrađeni piloni, koji su i danas djelomično sačuvani.⁷⁶

Prizemlje i prvi kat također su i kasnije mijenjali namjenu i oblik. U prizemlju su porušeni svodovi, a kula upotrebljavana za razne namjene; bila je tamnica od 1817. godine,

⁷⁴ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 56.

⁷⁵ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 67.

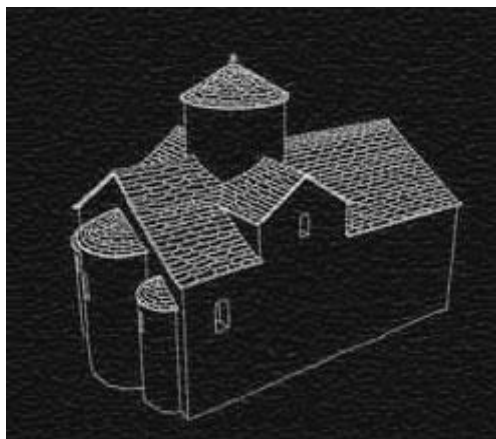
⁷⁶ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 48.

kasnije i skladište robe, da bi se donedavno taj dragocjeni prostor koristio kao skladište Historijskog arhiva. U toj funkciji kulu je 1970. godine zahvatio požar, koji je znatno oštetio zidove.⁷⁷

Kako bi se taj spomenik spasio od daljnjeg propadanja i učvrstio, poduzeti su najprije osnovni zaštitni radovi, tj. izrada stropnih konstrukcija nad prizemljem i prvim katom. Zatim se prišlo projektu uređenja i revitalizacije kule i susjednih prostorija. U prizemlju su obnovljeni svodovi i prostor uređen za filijalu Privredne banke s privremenim ulazom sa sjevera, dok se ne otvori originalni južni ulaz. U gornjim katovima smješten je Centar za arhitekturu i urbanizam zagrebačkog Arhitektonskog fakulteta, u okviru kojega djeluje i Postdiplomski studij graditeljskog nasljeđa. Preduvjet za taj zahvat bila je obnova prizemnog svoda u sjeverozapadnom uglu i dijela zapadnog zida, koji sada opet vezuje kulu uz ostale dijelove Palače. Na prvom katu kule uređena je predavaonica, dok je na gornjem katu smještena crtaonica na prostoru obnovljenom prema stanju iz XIX. stoljeća.⁷⁸

7. 4. Srednjovjekovni samostan banediktinki

Neposredno uz sjeverni zid Dioklecijanove palače, približno na prostoru između Zlatnih vrata, sjeverozapadne kule i Arnirova zvonika, nalazio se sklop ženskog

Prilog 9: Pretpostavljeni izvorni izgled crkve sv. Benedikta

benediktinskog samostana od kojeg danas postoje samo neki ostaci. Najstarija građevina na tom prostoru bila je ranosrednjovjekovna crkva sv. Benedikta, veoma zanimljiva po svom obliku dvoranske bazilike s kupolom. Nije utvrđeno točno vrijeme njezine gradnje, ali je to bilo sigurno prije 1069., kada je na tom mjestu za vrijeme hrvatskog kralja Krešimira i splitskoga nadbiskupa Lovre – kako kaže isprava o utemeljenju – sagrađen ženski benediktinski samostan.⁷⁹

Brojni povijesni izvori dokazuju ugled toga samostana u srednjovjekovnom Splitu. Darovnicama, ostavštinama i mirazima redovnica samostan je stekao velike posjede, a

⁷⁷ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 67.

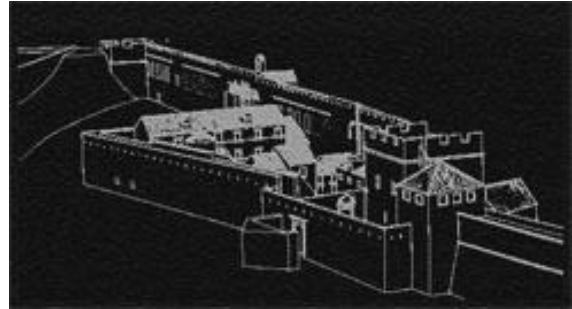
⁷⁸ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 48.

⁷⁹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 60.

njegova opatica bila je ugledna ličnost, čije ime nalazimo na starim ispravama uz najistaknutije svjetovne i crkvene dostojanstvenike grada.⁸⁰

Budući da je 1180. godine prilikom određivanja zemljišnih posjeda na Mosoru ubijen splitski nadbiskup Arnir, redovnice su primile njegovo tijelo, a 1444. povjerile našem najistaknutijem graditelju i kiparu kasnog srednjeg vijeka, Jurju Dalmatincu, da izradi nadbiskupov sarkofag i oblikuje kapelu s južne strane crkve. Arnirova kapela s oltarom i gipsanim odljevkom sarkofaga najznačajniji je ostatak čitava sklopa nekadašnjeg samostana.⁸¹

U srednjem vijeku i kasnijim stoljećima razvijao se i samostan. Tako je sa sjeverne strane crkve izgrađen obrambeni zid jer se samostan nalazio izvan utvrđenog grada. Sjeveroistočno od crkve podignut je i novovjekovni zvonik, koji kao izolirani spomenik i danas postoji. Stambeni dio samostana nalazio se između crkve i sjevernog zida Palače, gdje se još i danas vide tragovi njegovih krovova. Kada su 1807., za vrijeme francuske uprave u Splitu, ukinuti samostani, nestalo je i redovnica sv. Benedikta, a dvadesetak godina kasnije austrijska vojna uprava pretvara taj kompleks u Vojnu bolnicu. Požar 1878. uništio je crkvu i dio samostana.⁸²

Prilog 10: Rekonstrukcija sjevernog pročelja i samostana benediktinki

Prilog 11: Ostaci crkve i samostana

razvitka jednog područja starog Splita.⁸³

Neposredno poslije oslobođenja od Austrije, u radovima na čišćenju porušenog sklopa Vojne bolnice uklonjeni su i preostali dijelovi samostana. Tako su od čitavog sklopa sačuvana danas tri objekta: ostaci ranosrednjovjekovne crkve, kasnogotička kapela majstora Jurja Dalmatinca i zvonik iz XVIII. st., kao dragocjeni svjedoci višestoljetnog

⁸⁰ Bogdan Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, Bošković, Split, 2003., str. 37.

⁸¹ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 38.

⁸² T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 61.

⁸³ Isto, str. 61.

7. 5. Sjeveroistočna kula

Izvorni izgled sjeveroistočne kule Dioklecijanove palače u svemu se podudara s izgledom sjeverozapadne kule. I ta je kula imala prizemlje i dva kata, a njezini izvorni zidovi sačuvani su približno do vrha prvog kata. U prizemlju se još vide tragovi ugaonih pilona, koji su podržavali bačvaste svodove, poput onih koji su nedavno obnovljeni u sjeverozapadnoj kuli, a jasno se vide i prvobitna vrata na zapadnoj strani. Na prvom katu ostali su na svakom zidu više ili manje sačuvana dva izvorna prozora. Umjesto drugog kata Dioklecijanove kule, koji je na svakoj strani imao po tri antička prozora, sagrađena su još dva druga stambena kata i potkrovlje. Do te radikalne promjene funkcije i oblika kule došlo je tek u posljednjim stoljećima, jer je od srednjeg vijeka pa do rušenja starih utvrda ta kula branila sa sjeveroistoka pristup gradu.⁸⁴

Prema Kronici Tome Arhidakona, sjeveroistočna kula vezana je uz zanimljiv povijesni događaj, tj. pokušaj osvajanja i pljačkanja Splita, što su ga u XII. stoljeću zajedno naumili Kolomanov zapovijednik vojne posade, koja je stanovala u toj kuli, i nadbiskup Manases. Zahvaljujući budnosti splitskoga kneza i građana, taj je pokušaj propao, a kula spaljena.⁸⁵

Prilog 12: Sjeveroistočna kula

⁸⁴ Cvito Fisković, *Dioklecijanova palača*, Ex libris, Split, 2005., str. 14.

⁸⁵ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str. 14.

7. 6. Istočni zid

Istočno pročelje Dioklecijanove palače danas se doživljava u punoj dužini, premda je tijekom proteklih trinaest stoljeća, od pretvaranja Palače u grad, izgubilo pojedine svoje dijelove. Tom pročelju danas također nedostaju osmerokutne i pravokutne kule, a u južnoj četvrtini i veći dio izvornog zida. Za razliku od sjevernog pročelja, kompozicija istočnog zida nije simetrična, što je i razumljivo s obzirom na različite namjene južne i sjeverne polovine Palače. Naime, dio pročelja između dviju kula, koje odgovara carevu stanu, ima i niže otvore, a ugaona kula na južnoj strani bila je zbog pada terena prema jugu viša od sjeverne kule. U južnom dijelu pročelja došlo je do najvećih promjena prilikom gradnje i zatim rušenja Hrvojeva kaštela u XV. stoljeću. Kamena građa s tog zida upotrijebljena je čak za gradnju nekih monumentalnih građevina u Veneciji.⁸⁶

Prilog 13: Ostaci istočnog zida Dioklecijanove palače

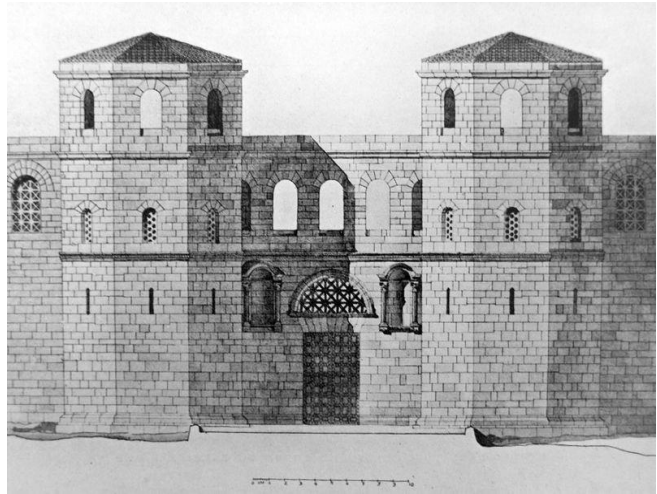
Mnoge promjene dogodile su se i na središnjem dijelu oko Srebrnih vrata, koja su dugo bila zazidana i otvorena su tek prilikom restauratorskih radova poslije oslobođenja, a također i na sjevernom dijelu, gdje je još početkom XVII. stoljeća postojala pravokutna kula, koja je porušena 1529. godine zajedno s drugim kulama na istočnom i sjevernom pročelju Palače. Uz istočni zid Palače, sjeverno od Srebrnih vrata, bio je smješten 1821. godine prvi Arheološki muzej u Splitu, koji se na tom mjestu nalazio do 1919. godine, a 1920. porušena je njegova zgrada. Godine 1958. uklonjena je i posljednja dogradnja na sjevernom dijelu zida.⁸⁷

⁸⁶ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 40.

⁸⁷ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 61.

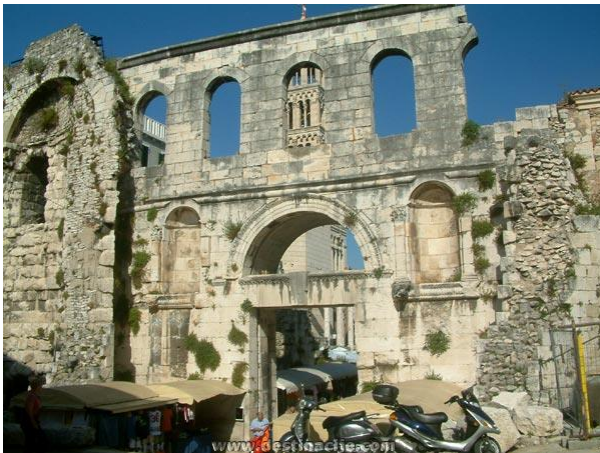
7. 7. Istočna vrata

Istočna vrata Dioklecijanove palače (od XVI. stoljeća nadalje obično nazvana „Srebrna vrata“) u osnovi ponavljaju oblik Sjevernih vrata, ali s mnogo skromnijim ukrasnim elementima. Polukružne niše i ovdje se nalaze sa strane ulaza, dok su iznad vrata veliki otvori bez slijebih lukova i stupova. Vrata su i ovdje, kao i na drugim kopnenim stranama, branile dvije osmerokutne kule, od kojih još postoje samo manji ostaci. Unutrašnje obrambeno dvorište (*propugnaculum*) uglavnom je porušeno i tek djelomično obnovljeno 1952. godine.⁸⁸

Prilog 14: Rekonstrukcija Istočnih vrata

U srednjem vijeku antička se vrata radikalno pregrađuju pa nose naziv „*Porta nova*“. Međutim, već sredinom XV. stoljeća prekrivena su debelim zidom, preko kojeg je bio stražarski prolaz. Blizu vrata spominje se i crkva sv. Apolinara. Kada je u XVIII. stoljeću minula turska opasnost, otvorena su 1764. godine nova, mletačka vrata, koja su i danas u funkciji. U tom stoljeću postoji već i crkva Dušica s unutrašnje strane Srebrnih vrata, porušena 1944. godine.⁸⁹

Prilog 15: Današnji izgled Istočnih vrata

uređenje Poljane kraljice Jelene (antičkog *Decumana*) predstavljalo je značajan korak u uređenju i revitalizaciji povijesne jezgre grada.⁹⁰

⁸⁸ G. Niemann, *Dioklecijanova palača*, str. 70.

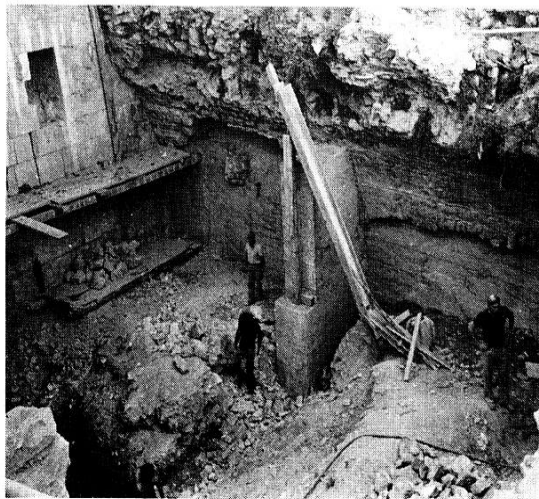
⁸⁹ Isto, str. 70.

⁹⁰ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 42.

7. 8. Hrvojev kaštel

Između Srebrnih vrata i jugoistočne kule Dioklecijanove palače nalazila se pravokutna kula, jedna od šest građevina istog tipa u Palači, smještenih na kopnenim stranama između ulaza i uglova. Te su kule bile troetažne, s prizemljem osvijetljenim uskim prozorima i katovima s nešto većim otvorima.⁹¹

Pravokutna kula južno od Srebrnih vrata u srednjovjekovnim izvorima spominje se kao „kula Ciprijana Zanina“, koja je graničila s opsežnim nadbiskupskim sklopom u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače. Ciprijan Zaninov bio je ugledan Splićanin, a njegov stambeni prostor ustupljen je 1403. godine napuljskom kralju Ladislavu, koji je Ciprijanu zauzvrat dao druga dobra, počasti i beneficije. Tako je taj kompleks prešao u kraljevski posjed, pa kada se uskoro kralj vratio u svoju Napuljsku kraljevinu i imenovao Hrvoja Vukčića za vojvodu Splita, prešao je taj sklop u Hrvojev posjed, poznat kao „Hrvojev kaštel“, koji je zahvaćao veći prostor između Ciprijanove kule i jugoistočne kule Palače.⁹²

Prilog 16: Iskopavanje antičkih prostorija uz istočni zid, gdje se u XV. stoljeću nalazio Hrvojev kaštel

Vjerojatno je već u XV. stoljeću došlo do rušenja Hrvojeva kaštela i do obnove istočnoga zida koji je od tada pa do XVII. stoljeća popravlján više puta. Prema jednom izvoru iz XVI. stoljeća, doznajemo da je Ciprijanova kula postojala još kao ruševina 1569. godine i tada je iz obrambenih razloga sasvim porušena i na njezinom mjestu obnovljen je gradski zid. Do 1943. godine na prostoru nekadašnjeg Hrvojeva kaštela nalazila se pekara. Arheološkim iskopavanjem istočnih podruma otkriven je ulaz u pravokutnu

antičku kulu unutar koje je trebalo urediti kompleks poslovnih prostorija.⁹³

⁹¹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 68.

⁹² Isto, str. 68.

⁹³ Isto, str. 69.

7. 9. Jugoistočna kula

Ugaone kule na južnoj strani Dioklecijanove palače imale su četiri etaže: prizemlje i tri kata. Bile su, dakle, za kat više od spomenutih sjevernih ugaonih kula, što je razumljivo, ako se ima u vidu nagib terena od sjevera prema jugu, koji je izravan većom visinom zida i kula u južnom dijelu Palače. Druga je razlika u stropnoj konstrukciji prizemlja koja je – za razliku od svodova u sjevernim kulama – na južnoj strani riješena drvenim gredama. To se moglo ustanoviti prilikom istraživanja jugoistočne kule, koja je, nasuprot porušenoj jugozapadnoj, sačuvana sve do drugoga kata, premda je i ona tijekom mnogih stoljeća života pretrpjela znatne izmjene.⁹⁴

Već od ranog srednjeg vijeka ta se kula nalazi u okviru nadbiskupskog sklopa, što je sve do vremena kada je sagrađena nova nadbiskupija sjeverno i istočno od Katedrale, bio u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače. U samoj kuli nalazio se dio stana prvog splitskog nadbiskupa. Gotički svod iznad prvog kata kule ostatak je jedne od pregradnji kule, dok se ona još uvijek nalazila u nadbiskupskom posjedu.⁹⁵

Prilog 17. Jugoistočna kula

Poslije preseljenja nadbiskupije kula se i dalje upotrebljavala kao stambeni prostor. Prizemlje kule već od ranog srednjeg vijeka bilo je sasvim zatrpano urušenim materijalom kao i ostali podrumski prostori Palače. Stambeni prostori u gornjim katovima bili su posljednjih desetljeća veoma zapušteni, a u novije vrijeme pojavila se opasnost rušenja uslijed rastvaranja zidova.⁹⁶

⁹⁴ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 68.

⁹⁵ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana*, str. 44.

⁹⁶ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 71.

7. 10. Zapadni zid

Od četiriju fasada Dioklecijanove palače ona zapadna danas je najmanje vidljiva. Razlog tome je širenje grada iz Palače prema zapadu i gradnja kuća, koje su, prislonjene na zapadni zid, uglavnom u čitavoj dužini prekrile izvornu fasadu. U izvornom stanju zapadna fasada uglavnom se podudara s istočnom. Bila je raščlanjena kulama sa središnjim naglaskom na zapadnim vratima koja su na nižoj razini od istočnih, a imala su rastvorene velike otvore na katu.⁹⁷

Najbolje sačuvana kula na tom zidu jest ugaona sjeverozapadna, dok je od jugozapadne ostao samo stražnji zid. Od osmerokutnih kula do zapadnih vrata postoje danas još znatni ostaci skriveni u kućama. Pravokutna kula porušena je do temelja, ali je ona sjeverna ostala u većem dijelu sačuvana, pa je stoga dragocjena za proučavanje svih kula ovoga tipa u Palači. U okviru obnove sjeverozapadnog ugla Dioklecijanove palače započela je i obnova pojedinih dijelova zapadnog zida. Tako je do sada već obnovljen gornji dio toga zida s jednim lučnim otvorom neposredno do sjeverozapadne kule, dok će se prizemni dio obnoviti nakon što se spusti teren do izvorne razine i obnove prvobitna južna vrata u kuli.⁹⁸

Prilog 18: Ostaci crkve sv. Mihovila

Pojedine građevine izvan zapadnog zida Palače postojale su već u ranom srednjem vijeku. Crkva sv. Mihovila „na obali“, jedna je od prvih ranosrednjovjekovnih građevina Splita, koja se pripisuje Ivanu Ravenjaninu. Podignuta je između zapadnog zida i mora, koje je još tada duboko ulazilo u kopno.⁹⁹

⁹⁷ Bože Mimica, *Dalmacija od antike do 1918.*, Vitagraf, Rijeka, 2003., str. 37.

⁹⁸ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, 73.

⁹⁹ Isto, str. 73.

7. 11. Zapadna vrata

Zapadna ili „Željezna“ vrata predstavljala su zapadni ulaz u Dioklecijanovu palaču. Nakon širenja grada u srednjem vijeku, ta su vrata ostala samo unutrašnja veza između starog grada i novog dijela, koji se formirao zapadno od Palače. Prvobitni izgled zapadnih vrata uglavnom se podudara s istočnim ulazom. Osmerokutne kule ovdje su više sačuvane od istočnih, a gotovo u cjelini ostalo je unutrašnje obrambeno dvorište s unutrašnjim vratima.¹⁰⁰

Sedamnaest stoljeća neprekidnog života Palače ostavilo je na području zapadnih vrata svoje brojne tragove. Već u V. stoljeću kršćanski križ na mjestu otučene antičke božice Viktorije nagovijestio je i u Palači pojavu nove religije, dok je još postojala antička Salona. Nešto kasnije, u XI. stoljeću, stražarski hodnik nad unutrašnjim vratima preuređen je u crkvu sv. Teodora (kasnije nazvan Gospe od zvonika), od koje su sačuvani izvorni svodovi i predromanički zvonik.¹⁰¹

U kasnijem srednjem vijeku zapadna vrata imaju značajnu ulogu u životu grada. U obrambenom dvorištu, koje se u izvorima XIII. stoljeća obično naziva „prostor između dvaju vrata“, izrađuju se javne isprave. Neposredno sjeverno od vanjskog ulaza, uz sjevernu osmerokutnu kulu, podignuta je romanička kula, na koju je kasnije postavljen renesansni sat. Južno od ulaza sagrađena je krajem XIV. stoljeća

Prilog 19: Zapadna vrata

Prilog 20. crkva Gospe od zvonika

kasnoromanička palača Ciprijanis sa skulpturom na prizemnom dijelu zida, dvama šesterodjelnim otvorima na prvom katu i gotičkim prozorima na drugom katu.¹⁰²

Crkva Gospe od zvonika posebno je značajan spomenik ranosrednjovjekovne arhitekture Splita. Prvobitno posvećena sv. Teodoru pokazuje, kao i neke druge crkve u gradu, prisustvo bizantskog utjecaja na splitsku crkvu, što je i razumljivo, s obzirom na političku ulogu Bizanta u ranosrednjovjekovnoj povijesti Splita.¹⁰³

¹⁰⁰ B. Mimica, *Dalmacija od antike do 1918.*, str. 38.

¹⁰¹ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 71.

¹⁰² T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 74.

7. 12. Južno pročelje

Južno pročelje Dioklecijanove palače znatno se razlikovalo od triju kopnenih zidova. Iako nije bilo raščlanjeno kulama (osim na uglovima), arhitektonska kompozicija bila mu je mnogo raskošnija. Neprekinuti niz arkada u gornjem katu uokvirenih polustupovima i vijencima, bio je po sredini naglašen povišenim trodijelnim ložama. Prizemni dio osvjetljavali su uski prozori i vrata po sredini, skromnija u usporedbi s kopnenim ulazima.¹⁰⁴

Kompozicija toga pročelja u potpunosti je odražavala njegovu osnovnu funkciju. Mala vrata služila su isključivo za carev pristup lađi koja je tada mogla pristati blizu ulaza, jer se more prostiralo sve do zidova Palače. Nasuprot tome, raskošni gornji kat odgovarao je dugom hodniku, koji je služio kao careva šetnica i istovremeno kao pristup drugim odajama Dioklecijanova stana.¹⁰⁵

Prilog 21: Skica južnog pročelja Dioklecijanove palače

Pretvaranjem Palače u grad dolazi postepeno do promjena na južnom pročelju. Već u ranom srednjem vijeku na Dioklecijanovoj šetnici nastaju stanovi uglednih građana, a kasnije i drugi objekti. Zbog stražarskog prolaza nad zidom u srednjem vijeku nisu bile moguće nadogradnje povrh pročelja. S nasipanjem obale pred južnim zidom Palače stvaraju se uvjeti za postepenu izgradnju objekata prislonjenih na zid, koje pokazuju stari crteži grada.¹⁰⁶

Već u XIX. stoljeću javljaju se različiti prijedlozi za uređenje južnog zida Palače. Početkom XX. stoljeća bio je porušen veći broj kućica prislonjenih uza zid, koje su imale svoje povijesne vrijednosti, da bi nedugo zatim bili izgrađeni u oblicima „tradicionalne“ arhitekture prema projektu njemačkog arhitekta Kellera novi objekti uza zid Palače, koji nemaju povijesne vrijednosti.¹⁰⁷

¹⁰³ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 76.

¹⁰⁴ G. Niemann, *Dioklecijanova palača*, str. 71.

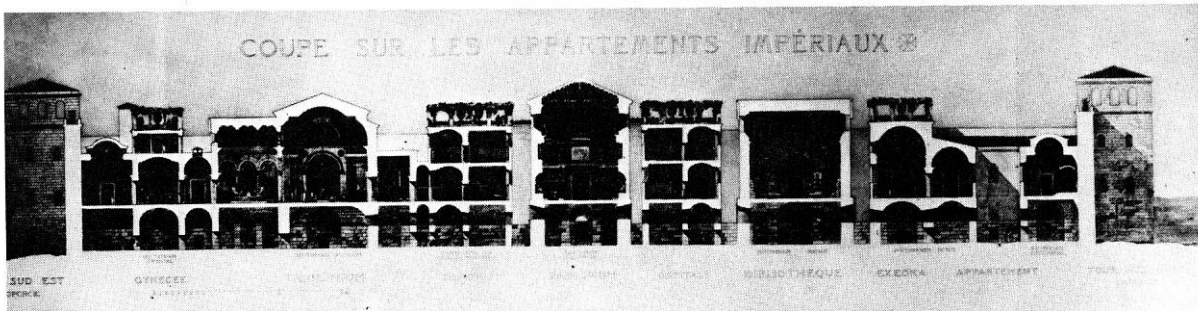
¹⁰⁵ Isto, str. 72.

¹⁰⁶ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 46.

¹⁰⁷ Isto, str. 46.

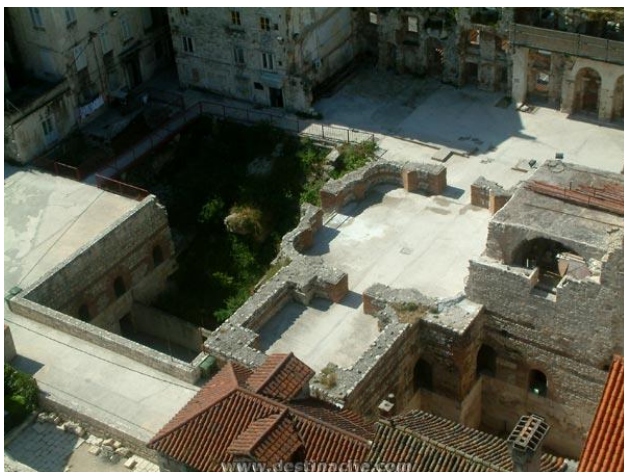
7. 13. Dioklecijanov stan

Carski stambeni kompleks po svom sadržaju predstavljao je najznačajniji dio splitske Palače, jer je čitavoj građevini davao osnovni smisao: pružiti starom caru, njegovoj obitelji i dvorjanicima raskošni stan, smješten na najprivlačnijem položaju uz južno pročelje, okrenuto prema moru.¹⁰⁸

Prilog 22: Presjek kroz Dioklecijanov stan

Južna četvrtina Palače, koju je zapremao Dioklecijanov stan, imala je dva osnovna kata: prizemlje je uglavnom služilo kao konstruktivni nosač gornjem katu, u kome su se nalazile careve stambene dvorane. Od gornjega kata sačuvali su se relativno mali ostaci jer su na mjestu Dioklecijanovih dvorana sagrađene kuće srednjovjekovnoga i novovjekovnoga Splita. Ipak prolazeći kroz taj dio grada možemo – uz pomoć prizemnih dvorana koje su dobro sačuvane, a rasporedom odražavaju gornji kat – u većem dijelu zamisliti i raspored carskog stambenog kompleksa.¹⁰⁹

Prilog 23: Ostaci Dioklecijanov stana

Na prilazu uz Peristil nalazi se okrugla prostorija, tzv. Vestibul uz koju se nastavljala velika središnja dvorana koja je vodila u dugi hodnik uz pročelje. S objiju strana središnje dvorane simetrično su se nizale manje odaje: u zapadnom dijelu nalazile su se glavne primače dvorane i carski stambeni prostori uz jugozapadni

¹⁰⁸ Frane Bulić, *Dioklecijan i Split*, Slobodna Dalmacija, Split, 2005., str. 11.

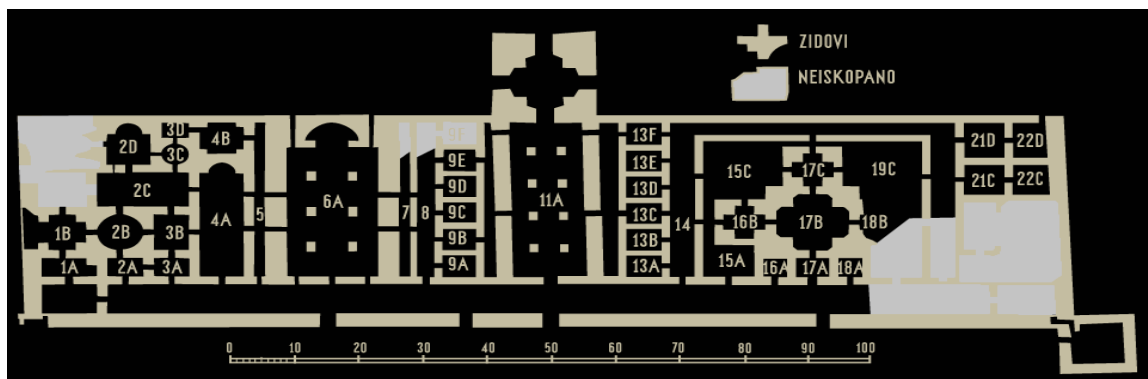
¹⁰⁹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 80.

ugao Palače. U istočnom dijelu bio je smješten veliki sklop blagavaonica, dok su oblici, raspored i funkcija krajnjih istočnih prostora još uvijek nepoznati.¹¹⁰

U srednjem vijeku veliki prostor uz jugozapadni ugao zapremao je sklop nadbiskupije, a unutar okvira nekadašnjega Dioklecijanova stana nalazile su se crkve sv. Sofije, sv. Nikole, sv. Andrije i sv. Klare. Najveći dio prostora Dioklecijanovih apartmana ispunjavaju stambene kuće od kojih mnoge nose izrazita obilježja romaničke, gotičke, renesansne i barokne arhitekture. Mnoge su građevine na tom prostoru ambijentalne vrijednosti, ali neke su u očitoj neskladu s arhitekturom i mjerilom Dioklecijanove palače.¹¹¹

7. 14. „Podrumske“ dvorane

Za prostor ispod nekadašnjeg Dioklecijanovog stana udomaćio se naziv „podrumi“ Palače, iako se, u stvari, radi o prizemnim dvoranama, koje su sagrađene radi stvaranja pogodnijih uvjeta u izgradnji carskih prostorija u gornjem katu. Ti prostori su veoma značajni jer su, za razliku od gornjeg kata, dobro očuvani, a zahvaljujući okolnosti da se rasporedom u osnovi podudaraju s gornjim katom, upravo se na njima najvećim dijelom osnivaju zaključci o izvornom izgledu Dioklecijanova stana.¹¹²

Prilog 24: Tlocrt prizemnih dvorana Dioklecijanove palače

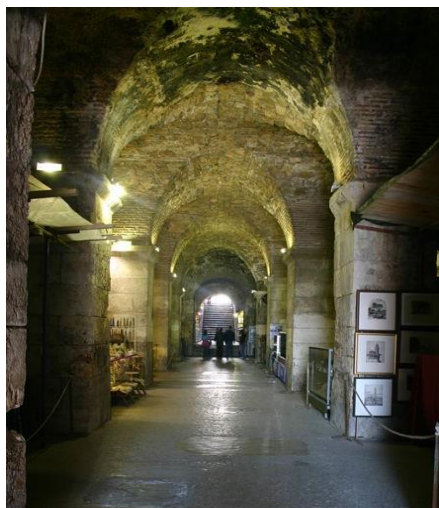
Prilikom prvog naseljenja Palače nakon rušenja Solina i njezina pretvaranja u grad, dio stanovništva našao je svoj privremeni smještaj u tim prizemnim dvoranama. Arheološka istraživanja pokazala su, međutim, da je već u ranom srednjem vijeku počelo zasipanje „podruma“ otpadnim i urušenim materijalom, što se nastavilo sve do XX. stoljeća. Samo u jednoj dvorani u zapadnoj polovini „podruma“ pronađeni su ostaci pogona za proizvodnju

¹¹⁰ F. Bulić, *Dioklecijan i Split*, str. 12.

¹¹¹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 81.

¹¹² B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 50.

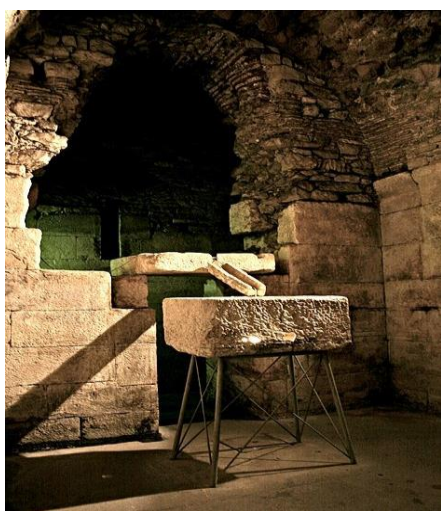
ulja i vina, kojom se još u ranom srednjem vijeku koristio neki građanin. Sve druge dvorane postupno su se zasipale, uključujući čak i središnju, koja je služila kao prolaz do obale. Osim izuzetno velike kulturno-povijesne vrijednosti, „podrumske“ dvorane Dioklecijanove palače imaju svoj značaj i u revitalizaciji povijesne jezgre. Predviđeno je, naime, da se zapadna polovina koristi za različite kulturne namjene, dok bi se u istočnom dijelu mogli naći prikladni privredni sadržaji.¹¹³

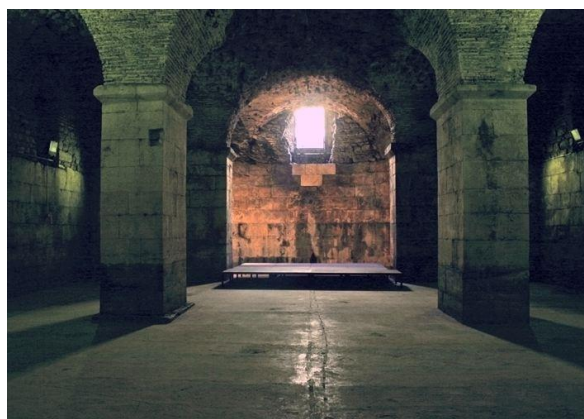
Prilog 25: Podrumska prostorija 11A

Prilog 26: Podrumska dvorana 2C

Prilog 27: Podrumska dvorana 4B

Prilog 28: Podrumska dvorana 6

¹¹³ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 51.

7. 15. Vestibul

Na prilazu u carev stan sa sjeverne njegove strane nalazila se ulazna dvorana, koja je nazvana Vestibul analogno sličnim prostorima u rimskoj stambenoj arhitekturi. Vestibul Dioklecijanova stana je građevina izvana četvrtastog tlocrta, križne unutrašnjosti u prizemlju, a kružne u gornjem katu. U prizemnom dijelu četiri ugaona pilona nose unakrsne bačvaste svodove, dok je u gornjem katu okrugli prostor raščlanjen polukružnim nišama, a izvorno pokriven velikom kupolom, od koje danas stoje djelomično obnovljeni počeci svoda. Unutrašnjost je prvo bila ukrašena mramornim pločama, mozaikom na kupoli i – po svojoj prilici – skulpturama u nišama.¹¹⁴

Prilog 29: Otvor Vestibula

U transformaciji Dioklecijanove palače, koja je nastupila već u ranom srednjem vijeku, nije bio oštećen ni Vestibul. Unutar kružnog gornjeg prostora gradili su se stambeni objekti, koje vidimo još u XVIII. stoljeću. U posljednja dva stoljeća prostor Vestibula sve više se degradirao isto kao i njegov prizemni dio, budući da se zazidalo stepenište, koje je vezivalo taj prostor s Peristilom. Rušenjem prizemnih svodova, gornji se prostor spojio s donjim koji je u XIX. stoljeću bio krajnje zapušten. Najznačajniji radovi izvedeni su 60-ih godina XX. stoljeća kad su gornji i donji kat opet postali zasebne prostorne cjeline. U gornjem prostoru obnovljen je pod i otvorene niše pa je tako jedan značajan dio Dioklecijanove palače potpuno uređen.¹¹⁵

Prilog 30: Unutrašnjost Vestibula

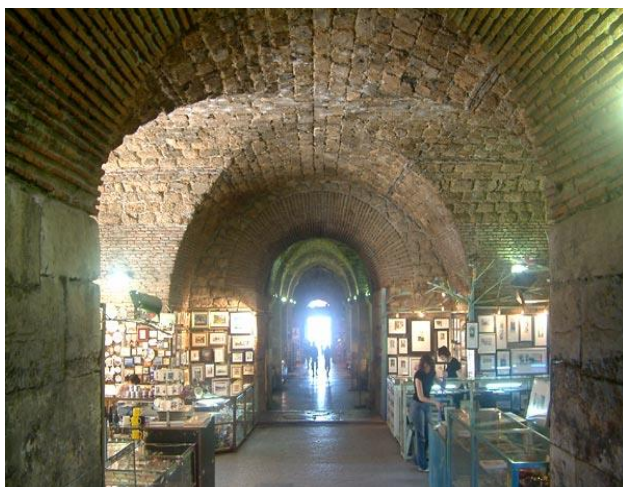
¹¹⁴ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 84.

¹¹⁵ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 75.

7. 16. Središnja dvorana Dioklecijanova stana

Središnju dvoranu Dioklecijanova stana raniji su istraživači Palače nazivali „Tablinum“, uspoređujući tako njezin položaj i funkciju s glavnom dvoranom rimske kuće. Novija istraživanja pokazala su, međutim, da ta dvorana, smještena između Vestibula i hodnika uz južno pročelje, iako ima središnji položaj, nije mogla biti glavna sala Dioklecijanove palače, koja bi odgovarala prijestolnoj dvorani u rezidenciji vladajućeg cara. Nalazeći se u osi Dioklecijanova stana, ta je dvorana zajedno s Peristilom i Vestibulom dio tzv. ceremonijalnog središnjeg pristupa carske rezidencije, iz kojeg se prilazilo preko južnog hodnika drugim dijelovima stana, među ostalim i glavnoj primaćoj dvorani u zapadnom dijelu.¹¹⁶

Kao i sve druge dvorane u tom sklopu, tako je i središnja dvorana imala svoj prizemni prostor koji – osim što nosi kat – predstavlja komunikaciju između Peristila i južnog dijela Palače. Središnja prizemna dvorana riješena je pilonima, koji nose unakrsne bačvaste svodove, dok je gornja sala vjerojatno bila jedinstveni prostor bez stupova, prvobitno bogato arhitektonski raščlanjen nišama i ukrašen skulpturama, mozaicima i mramornim pločama od kojih su se sačuvali samo ulomci.¹¹⁷

Prilog 31: Središnja prizemna dvorana

Prilog 32: Južna vrata središnje dvorane

Dok su zidovi i svodovi donjeg prostora uglavnom sačuvani, od gornje dvorane ostali su samo temelji zidova, koji su danas označeni u pločniku. Jedino južna vrata, sačuvana u zidu kuće, mogu nam danas dočarati nekadašnju raskoš središnje sale Dioklecijanova stana. Ta je dvorana, više nego drugi prostori u Palači uništena prigodom izgradnje grada na mjestu careve rezidencije. Njezin prizemni prostor u srednjem vijeku i u kasnijim stoljećima zadržao je ulogu komunikacije, ali je sveden na usku uličicu u srednjem brodu antičke dvorane u kojoj se nisu vidjeli izvorni piloni, a srednji svodovi bili su porušeni.¹¹⁸

¹¹⁶ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 86.

¹¹⁷ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 75.

7. 17. Velika dvorana Dioklecijanova stana

Glavna dvorana Dioklecijanova stana nalazila se po sredini zapadnog dijela carskih apartmana. Premda to nije bila prijestolna dvorana, jer je Dioklecijan bio svojevolumno napustio carski položaj prije useljenja u splitsku rezidenciju, ona je ipak oblikom i dimenzijom odražavala svoju ulogu i značaj u odnosu na druge prostorije stana. Od same dvorane sačuvali su se, doduše, vrlo skromni ostaci, ali je zato potpuno sačuvan njezin prizemni prostor, koji je bio stoljećima zasut, kao i drugi prostori u prizemlju, urušenim i otpadnim materijalom, a tijekom iskopavanja i uređenja poslije oslobođenja Splita očišćen i otvoren za javnost. To je tzv. velika „podrumska“ dvorana, u kojoj dva reda po tri masivna pilona nose unakrsne bačvaste svodove. Na sjevernoj strani dvorane nalazi se polukružna eksedra, koja sama po sebi naglašava značaj toga prostora. Možemo, naime, pretpostaviti da je u odgovarajućem prostoru gornjega kata car Dioklecijan primao svoje posjetioce, a nije isključeno da je obavljao i državne poslove kada znamo za njegovu aktivnost u tom pogledu i nakon napuštanja prijestolja. S jedne i druge strane tog svečanog polukružnog dijela dvorane nalazila su se stubišta, koja su povezivala glavnu dvoranu Dioklecijanova stana s prizemljem, a to je bila najkraća veza s Južnim vratima Palače.¹¹⁹

Prilog 33: Velika prizemna dvorana

kroz koje je makar i skromno svjetlo prodiralo u „podrumske“ prostore careva stana. Gornja dvorana u osnovi je ponavljala isti oblik, ali nije imala pilone pa možemo pretpostaviti da je bila oblikovana kao jedinstveni prostor, znatno viši od presvođenog prizemlja raščlanjen nišama i ukrašen mramorom i mozaicima.¹²⁰

Zanimljiv je oblik velike „podrumske“ dvorane Dioklecijanove palače, vrlo blizak starokršćanskim trobrodним bazilikama. Pojava takvog oblika u kasnoantičkoj dvorskoj arhitekturi prije legalizacije kršćanske religije, ima određeni značaj općenito za tumačenje nastanka starokršćanskih bazilika. S istočne i zapadne strane prizemne dvorane nalaze se uski hodnici,

¹¹⁸ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 86.

¹¹⁹ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 54.

¹²⁰ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 78.

7. 18. Blagovaonica (triklinij)

Blagovaonica se u antičkoj arhitekturi naziva triklinij, po nazivu ležaja (*triclinium*), što su se upotrebljavali prilikom blagovanja. Triklinij Dioklecijanove palače nalazio se po sredini istočnog dijela carevog stana.

Zapremao je relativno veliku površinu u kojoj se nalazila velika sala, okružena trima manjim dvoranama i ulaznim prostorima. Velika središnja dvorana izvana je četvrtasta, a iznutra osmerokutna, raščlanjena polukružnim nišama. Njezin prizemni dio ima križni prostor s ugaonim pilonima, koji nose unakrsne bačvaste svodove. Dok je taj prizemni prostor ostao gotovo u cjelini

Prilog 34: Blagovaonica (Triklinij)

sačuvan, od gornje osmerokutne dvorane ostali su samo donji dijelovi zida.¹²¹

Već u srednjem vijeku došlo je do potpunog preobražaja strukture Dioklecijanove blagovaonice. Na najvećem dijelu nekadašnjeg triklinija podignut je početkom XIV. stoljeća samostan sv. Klare, koji je na tom prostoru postojao sve do 1883., kada je dobio novu

Prilog 35: Dioklecijanova blagovaonica nakon djelomične obnove

lokaciju. Budući da su iskopavanjem istočnih „podruma“ otkriveni donji prostori triklinija, a istraživanjem ustanovljeni i ostaci gornjih dvorana, prišlo se najprije zaštitnim radovima i tom prilikom rekonstruirani svodovi u prizemlju i djelomično obnovljeni zidovi Dioklecijanove blagovaonice, da bi se naglasio njezin izvorni oblik.¹²²

¹²¹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 90.

¹²² Isto, str. 90.

7. 19. Kriptoportik

Hodnik, koji se pružao uzduž južnog zida u Dioklecijanovoj palači nazvan je „kriptoportik“, premda se u rimskoj arhitekturi tim terminom nazivaju pretežno podzemni trijemovi kao substrukcije terasa, što su povezivali različite dijelove jednog većeg građevnog sklopa.¹²³

Splitski „kriptoportik“ imao je dvije osnovne funkcije. U okviru sveukupnog rasporeda Dioklecijanova stana to je bio glavni komunikacijski prostor, kojem se prilazilo iz središnje dvorane i iz kojega se potom pristupalo svim drugim odajama na istočnoj i zapadnoj strani stana. Istovremeno taj je prostor bez sumnje služio kao ugodna šetnica uza zid Palače, iz koje se kroz neprekidni niz otvora pružao jedinstveni pogled na luku Aspalathosa i na obližnje otoke srednjodalmatinskog arhipelaga.¹²⁴

Kriptoportik je bio pokriven drvenom krovnom konstrukcijom, prekinutom po sredini i na krajevima, gdje su se nalazile povišene trodijelne lože. Od izvornih antičkih dijelova relativno je malo ostalo danas u tom prostoru. Na sjevernoj strani vide se još samo već spomenuta ulazna vrata središnje dvorane Dioklecijanova stana, dok su na južnoj mjestimično vidljivi pročelni lučni otvori: tri na zapadnoj strani, jedan po sredini i četiri na istočnoj strani. Južnu stranu kriptoportika danas zapremaju stambene kuće pretežito novijeg postanka, dok sjevernu stranu čine mnoge kuće koje imaju povijesno-umjetničke i ambijentalne vrijednosti kao što su sklop romaničkih kuća u zapadnom dijelu stana.¹²⁵

Prilog 36: Kriptoportik (hodnik uzduž južnog zida)

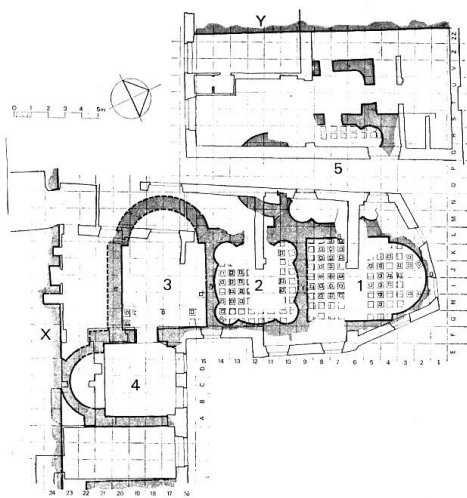
¹²³ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 57.

¹²⁴ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 92.

¹²⁵ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana*, str. 58.

7. 20. Zapadne terme

Do 60-ih godina XX. stoljeća ništa nije bilo poznato o termama Dioklecijanove palače, iako je bilo jasno da je takav građevni kompleks kao što je Dioklecijanova splitska rezidencija morala imati kupaonicu u svom sastavu. Deset godina kasnije otkrivene su terme jugoistočno od Mauzoleja te terme u zapadnom dijelu Palače. Istočne terme, smještene uz blagovaonicu, vjerojatno su bile namijenjene širem korištenju, dok su zapadne bile vezane uz intimni dio Dioklecijanova stana pa su vjerojatno predstavljale privatnost za isključivu upotrebu cara i njegove obitelji.¹²⁶

Prilog 37: Tlocrt zapadnih termi

nose konstrukciju poda, ispod kojega je strujao vrući ili topli zrak koji je zagrijavao dvorane i bazene (hipokaust).¹²⁷

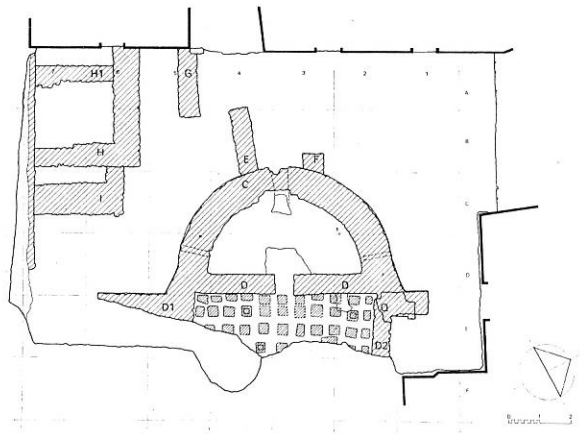
Prilog 38: Ostaci hipokausta zapadnih termi

¹²⁶ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 83.

¹²⁷ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str. 63.

7. 21. Istočne terme

Drugi sklop kupaonice, do sada pronađen u Dioklecijanovoj palači, nalazio se u jugoistočnom kvadrantu, između blagovaonice i prostora Mauzoleja. Otkriveno područje predstavlja tek manji dio kupaonice, jer je veći dio uništen u srednjem vijeku. Pronađeni dijelovi vrlo su značajni za razumijevanje funkcioniranja jedne rimske kupaonice. Tu se nalazi prostor za peć koja je predstavljala centralno ložište. Do peći je otkrivena polukružna prostorija s dvostrukim podom. Gusto poredani kameni stupići nose gornji pod pa je kroz tako stvoren međuprostor mogao strujiti topli zrak i zagrijavati polukružnu prostoriju, koju je u cjelini zapremao bazen (*piscina*). Zagrijavanjem *piscine*, inače dobro izolirane i obložene mramornim pločama, ostvareno je i šupljim opekama na vertikalnim stijenama, koje su se također sačuvale.¹²⁸

Prilog 39: Tlocrt istočnih termi

Uz polukružnu piscinu nalazila se ugrijana pravokutna prostorija (kaldarij), od koje je ostao samo zapadni dio, ali su i tamo sačuvani stupići koji su nosili gornji pod. Prostorija četvrtastog tlocrta – otkrivena južno od piscine – predstavljala je po svoj prilici stubište, što je vezivalo Dioklecijanovu blagovaonicu s termama.¹²⁹

Vrlo je značajan na tom području i nalaz olovne cijevi, jedini do sada poznati ostatak vodovodnog sistema Dioklecijanove palače. Zahvaljujući tom nalazu, možda će se moći slijediti tragovi vodovodne mreže i na drugim dijelovima povijesne jezgre grada.¹³⁰

¹²⁸ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 96.

¹²⁹ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str. 63.

¹³⁰ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 96.

7. 21. 1. Značaj vodovodnog sustava

Vodovod, kojim danas dolazi voda u Split, djelo je Dioklecijana i njegovih majstora i arhitekata. On je s izvora Jadra, 9 km udaljenog od svoje palače, dao napraviti vodovod pomoću kojeg bi se Palača opskrbljivala vodom. Vodovod je bio porušen u ranom srednjem vijeku, prilikom provala raznih naroda, zatim dugo zaboravljen dok se u drugoj polovici XIX. stoljeća nisu popravile arkade na kojima je bio položen, usjeci u koje je bio udubljen i postavljene nove cijevi, od Jadra do Splita, kojima se i danas opskrbljuje Split vodom.¹³¹

Taj vodovod je išao dobrim dijelom ispod zemlje, a na nižim terenima prelazio je preko kamenih lukova. Njime se u Dioklecijanovu palaču moglo dovesti više od milijun kubičnih metara vode na dan. Još i danas se s istog izvora Dioklecijanovim akvaduktom namiruje više od trećine gradskih potreba pitkom vodom.¹³²

Prilog 40: Rimski akvadukt za opskrbu Dioklecijanove palače vodom

¹³¹ G. Novak, *Povijest Splita, Knjiga prva, Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine*, str. 42.

¹³² M. Sardelić, *Kratka povijest Splita*, str. 21.

7. 22. Zgrada istočno od Vestibula

Iskopavanjem prostora istočno od Vestibula otkriveni su između zida Dioklecijanova stana i ogradnog zida Mauzoleja ostaci jedne antičke zgrade, koja se sastojala od središnjeg dvorišta i trijema sa sjeverne, zapadne i južne strane; tu su pronađeni ostaci mozaičnog poda različite ukrasne kompozicije. Srednje dvorište bilo je pokriveno kamenim pločnikom. Može se pretpostaviti da je ta zgrada bila u nekoj vezi s istočnim termama, jer se nalazi veoma blizu pronađenih ostataka piscine i kaldarija južno od Mauzoleja.¹³³

Na mjestu južnog trijema zgrade, s vanjske strane zida Dioklecijanova stana, podignut je u srednjem vijeku niz stambenih kuća, od kojih je posebno značajna prva zgrada prislonjena uz Vestibul, jer predstavlja najstariju sačuvanu stambenu kuću ranosrednjovjekovnog Splita. U istom nizu dalje prema istoku nalaze se druge stambene kuće s portalima i prozorima, karakterističnim za romaničku arhitekturu XIII. stoljeća.¹³⁴

Prilog 41: Mozaik, pronađen u zgradi istočno od Vestibula

¹³³ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 98.

¹³⁴ Isto, str. 98.

7. 23. Peristil

Otvoreni prostor pred ulazom u Dioklecijanov stan, uokviren stupovima, nazvan je „Peristil“, poput sličnih prostora u antičkoj stambenoj arhitekturi. Peristil Dioklecijanove palače imao je višestruku ulogu: osim pristupa carevu stanu, Mauzoleju i hramovima, svojim položajem i oblikom usklađivao je različite visine između sjeverne polovine Palače i njezine

Prilog 42: Današnji izgled Peristila

Vestibula i odatle prema južnim vratima, a pokrajni krakovi u gornji prostor Dioklecijanova stana.¹³⁵

Stupovi sa strane Peristila i kamene rešetkaste ograde među njima, koje su ostale zabilježene na starim crtežima, dijelili su taj prostor od susjednih područja Mauzoleja i hramova. Povezane lukovima i bogato ukrašenim vijencima, te kolonade ujedno usmjeravaju pogled prema južnoj strani, gdje četiri stupa – spojena trokutastim zabatom – oblikuju Protiron. To je, bez

Prilog 43: Stupovi Peristila

sumnje, jedno od najimpresivnijih ostvarenja kasnoantičke dvorske arhitekture, koje je tako cjelovito sve do danas sačuvano.¹³⁶

¹³⁵ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 100.

¹³⁶ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 80.

I mnoge kasnije epohe obogatile su taj prostor drugim značajnim ostvarenjima. Već u ranom srednjem vijeku Peristil postaje crkveni i svjetovni trg Splita. S njegove istočne strane grade se crkveni objekti: visoki romanički zvonik Katedrale iz XIII.-XVI. stoljeća, renesansna crkvice sv. Roka te crkva sv. Barbare iz 1608. (porušena 1923.)¹³⁷

Na zapadnoj strani u srednjem vijeku podižu se palače splitskih plemićkih porodica. Po sredini zapadne strane dobro je sačuvana romanička prizemna loža iz XIII. stoljeća koja je vjerojatno nekoć bila i u funkciji gradske vijećnice.¹³⁸

7. 24. Protiron

U antičkoj arhitekturi „Protiron“ označava prostor između vanjskih i unutrašnjih vrata kuće. U Dioklecijanovoj palači tim je terminom nazvan prostor između Peristila i Vestibula careva stana.¹³⁹

Četiri stupa Protirona, koja nose trokutasti zabat nad središnjim polukružnim lukom, daju glavni naglasak arhitektonskoj kompoziciji čitava Peristila, ali istovremeno naglašavaju i ulaz u Dioklecijanov stan. Po sredini Protirona ušlo se u trag carskoj loži, koja je izuzetno

Prilog 44: Protiron

značajna za tumačenje dvorskog ceremonijala u razdoblju kasne antike. Iznad polukružnog luka središnjeg stubišta, koje je vodilo ispod Vestibula, nalazio se ograđeni prostor, na kojem bi se u svečanim prilikama pojavljivao car kako bi u veličanstvenom arhitektonskom okviru Protirona primio počasti svojih podanika. Sama ograda carske lože nije sačuvana, no taj izuzetno značajan podatak o

kasnorimskom dvorskom ceremonijalu, koji je do sada bio poznat najviše iz povijesnih izvora i antičkih reljefa, sada potvrđen i na samom prostoru Protirona u Splitu.¹⁴⁰

¹³⁷ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 100.

¹³⁸ Isto, str. 100.

¹³⁹ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 86.

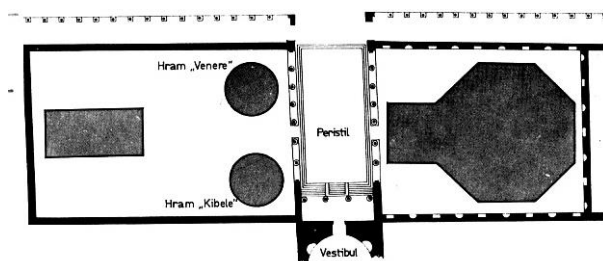
¹⁴⁰ Isto, str. 87.

Još jedan zanimljivi detalj s prvobitnog Protirona nije sačuvan, ali je također ostavio svoje tragove. To je monumentalna skulpturalna grupa (možda konji u četveropregu) koja se nalazila na vrhu krova, kako to pokazuju udubine greda platforme na zabatu Protirona.¹⁴¹

Istraživanje razvitka Protirona pokazalo je također vrlo zanimljive promjene koje je život uvjetovao u tom prostoru. U srednjem vijeku bilo je još uvijek u upotrebi prvobitno stubište, ali od XVI. stoljeća taj dio Peristila koristi se isključivo kao crkveni prostor. Zatvara se, naime, stubište u Protironu, a među njegovim stupovima grade se i dvije male kapele, povezane središnjim lukom i ispred njih postavlja jedinstveno stubište s ogradom. Sredinom XIX. stoljeća općinska uprava, u želji da uspostavi izravan prolaz od obale do Peristila, otvara na mjestu baroknog novo stubište, kojim se izravno vezuje sa središnjom prizemnom dvoranom.¹⁴²

7. 25. Hramovi palače

Sa zapadne strane Peristila, nasuprot Mauzoleju, nalazio se ograđeni prostor hramova. Još u prvoj polovini XX. stoljeća smatralo se da se na tom prostoru nalazio samo jedan hram, koji je do danas ostao sačuvan, posvećen Jupiteru. Istraživanjima 1957. otkriveni su u tom prostoru ostaci još dvaju hramova. Pronađeni su najprije ostaci jedne do tada sasvim nepoznate okrugle građevine. Taj nalaz uputio je istraživače da se prisjete jednog starijeg povijesnog izvora, a to je opis kojim kancelar splitske općine Antonio Proculiano 1567. vrlo precizno opisuje četiri hrama i to osmerokutni na istoku, posvećen Jupiteru (tj. Mauzolej, odnosno Katedrala), pravokutni na zapadu (današnja Krstionica) te okrugli Kibelin na jugu i šesterokutni Venerin na sjeveru. Za ova dva posljednja hrama ranije se smatralo da se mogu poistovjetiti s nekim drugim građevinama u Palači. Međutim, kada je otkriven prvi okrugli hram, bilo je očito da su Proculianovi podaci vrlo točni, pa su odmah pronađeni ostaci drugog hrama.¹⁴³

Prilog 45: Položaj hramova u Dioklecijanovoj palači

¹⁴¹ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str. 66.

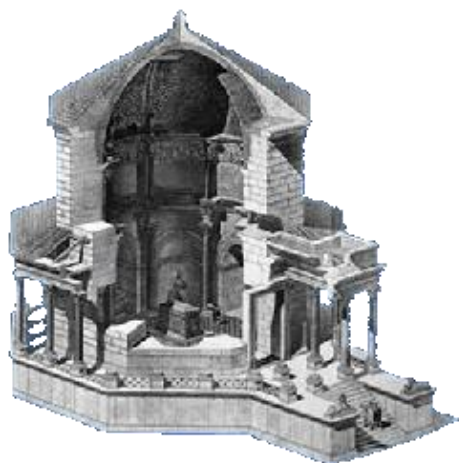
¹⁴² G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 87.

¹⁴³ M. Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, str. 104.

Umjesto, dakle, dvaju kulturnih građevina, kako se smatralo, sada u Palači znamo za četiri hrama, pa se postavlja pitanje koja je bila njihova funkcija. Za istočni osmerokutni hram jasna je funkcija Mauzoleja, tj. Dioklecijanove grobnice. Mnogo je nejasnija funkcija triju hramova zapadno od Peristila. Pojavu tih hramova bez sumnje će objasniti istraživanja s aspekta kulta Dioklecijanova vremena, ali ne bi trebalo isključiti ni mogućnost simboličnog vezivanja tih građevina uz vladavinu tetrahrije, tj. četvorice vladara, kao što je bio slučaj s postamentima nad Sjevernim vratima.¹⁴⁴

7. 26. Mauzolej - katedrala

Gradnjom svoje rezidencije u Dalmaciji car Dioklecijan želio je sebi osigurati ne samo mjesto posljednjeg boravišta, nego i trajno počivalište. Radi toga je i njegov Mauzolej sadržajno jedna od najznačajnijih građevina Palače, naglašena svojim položajem, volumenom i oblikom. Da je velika osmerokutna građevina istočno od Peristila, koju inače stariji autori obično nazivaju Jupiterovim hramom, zaista bila Dioklecijanova grobnica, dokazuju skulpture na vijencu u samoj njegovoj unutrašnjosti, koje prikazuju scenu lova, karakterističnu za grobni kult, a također i portreti samog cara i carice Priske.¹⁴⁵

Prilog 46: Rekonstrukcija Dioklecijanova Mauzoleja

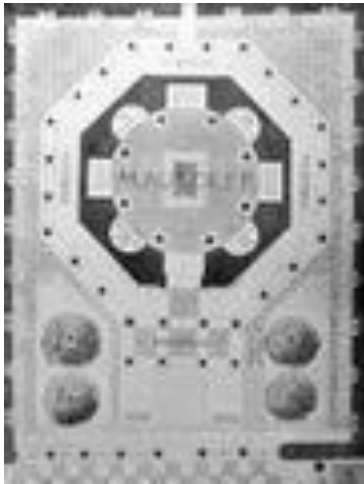
Mauzolej je smješten unutar pravokutnog dvorišta ograđenog visokim zidom. Pripada karakterističnom obliku antičkih hramova i grobnica centralnog tipa s vanjskim hodnikom koji zatvaraju stupovi oko osmerokutne zgrade s pravokutnim ulaznim prostorom. Stupanj sačuvanosti Dioklecijanova mauzoleja čini ga jednim od temeljnih objekata za proučavanje građevina svoga tipa u svjetskoj povijesti graditeljstva.¹⁴⁶

Unutrašnjost Mauzoleja također ostavlja snažan dojam svojom još uvijek očuvanom izvornom ljepotom, iako su, nažalost, mnogi ukrasni dijelovi krajem XIX. stoljeća nepotrebno zamijenjeni novim elementima. Unutrašnji prostor raščlanjen je naizmjenično pravokutnim i polukružnim nišama, kao i dvama vertikalnim redovima stupova, koji nose bogato ukrašene

¹⁴⁴ M. Pejaković, *Dioklecijanova palača Sunca*, str. 111.

¹⁴⁵ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 106.

¹⁴⁶ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 61.

Prilog 47: Tlocrt Mauzoleja

vijence, i nadvišen kupolom, nekoć prekrivenim mozaikom. U takvom prostoru sahranjen je 316. godine car Dioklecijan – vjerojatno u porfirnom sarkofagu koji je ležao po sredini Mauzoleja sve dok ga početkom ranog srednjeg vijeka nisu stanovnici Splita uklonili iz toga ambijenta.¹⁴⁷

Naime, kada je Palača postala gradom, njezina najznačajnija kulturna građevina pretvorena je u najvažniji kulturni objekt grada Splita – Katedralu posvećenu sv. Mariji, ali već od ranog srednjeg vijeka poznatiju pod imenom sv. Duje. Brojne promjene, što ih je donijela nova namjena još su više obogatile taj prostor drugim istaknutim vrijednostima.¹⁴⁸

Prilog 48: Vanjština Dioklecijanova Mauzoleja

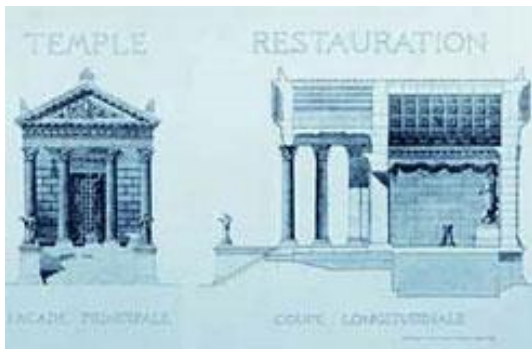
Prilog 49: Zvonik sv. Duje

¹⁴⁷ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 61.

¹⁴⁸ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 106.

7. 27. Hram - krstionica

Od tri mala hrama Dioklecijanove palače najbolje je sačuvan onaj zapadni, koji stariji pisci vezuju uz kult boga Jana ili Eskulapa, a obično se naziva i Jupiterovim hramom. Pripada karakterističnom tipu pravokutnih hramova s celom ispred koje je bio trijem (pronaos) sa šest stupova, koji se nisu sačuvali. Ostala je sačuvana podzemna kriptna i gornja cela presvođena kasetiranim bačvastim svodom iznad bogato ukrašenog vijenca. Taj svod spada među najbolje sačuvane primjere svoga tipa u rimskoj arhitekturi.¹⁴⁹

Prilog 50: Pročelje i presjek malog hrama Dioklecijanove palače

Osim izvrsno sačuvane unutrašnjosti, značajan je i portal na istočnom pročelju hrama. Ukras njegovih dovratnika čini splet biljnih motiva i likova djece, dok se na konzolicama, koje nose istaknuti nadvratnik, nalaze i figuralni motivi, koji bez sumnje imaju i simbolično značenje (likovi Tritona, Heliosa, Herkula, Apolona i dr.).¹⁵⁰

Već u ranom srednjem vijeku antički hram preuređen je za potrebe kršćanskog kulta. Njegova podzemna kriptna adaptirana je za crkvu sv. Tome koja je imala oltarnu pregradu. Gornja cela pretvorena je u Krstionicu sv. Ivana, u kojoj je najkasnije u XII. stoljeću postavljen krsni zdenac, načinjen iz ploča oltarne pregrade što su se izvorno nalazile u nekoj drugoj crkvi. Ploče su ukrašene motivima tzv. pleternog ukrasa, karakterističnog za starohrvatsko razdoblje. U plitkom reljefu tipičnim stiliziranim načinom prikazan je kralj na prijestolju, kojega je većina autora poistovjetila s hrvatskim kraljem Zvonimirom.¹⁵¹

Prilog 51: Istočno pročelje malog hrama

¹⁴⁹ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 84.

¹⁵⁰ Isto, str. 84.

¹⁵¹ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 89.

7. 28. „Kibelin“ hram

To je južni okrugli hram koji je, kako se pretpostavlja, bio posvećen Kibeli, božici plodnosti. Ostaci toga hrama pronađeni su 1957. godine. Pronađen je veći dio podnice s kriptom po sredini te dijelovi stupova, vijenca i kasetiranog stropa. Po tim ostacima možemo zaključiti da je „Kibelin“ hram imao okrugli tlocrt promjera 9, 50 m i da je pripadao uobičajenom tipu sa središnjom kružnom ćelijom oko koje su stupovi oblikovali vanjski hodnik.¹⁵²

Za vrijeme splitske autonomne komune, na širem prostoru nekadašnjeg hrama podignuta je romaničko ranogotička palača, od koje su do danas ostali mnogi dijelovi. Prilikom adaptacije te zgrade pronađeni su tragovi izvornih otvora sjeverne fasade, izrađenih u oblicima prijelaznog romaničkog i gotičkog stila.¹⁵³

U doba renesanse srednjovjekovna palača doživjela je niz preinaka, kako to pokazuju prizemna vrata na Peristilu te unutrašnje dvorište s renesansnim lukovima i kapitelima prizemne lože na mjestu hrama. Barokna epoha dala je svoj doprinos razvitku toga sklopa – izradom balkona na peristilskoj fasadi.¹⁵⁴

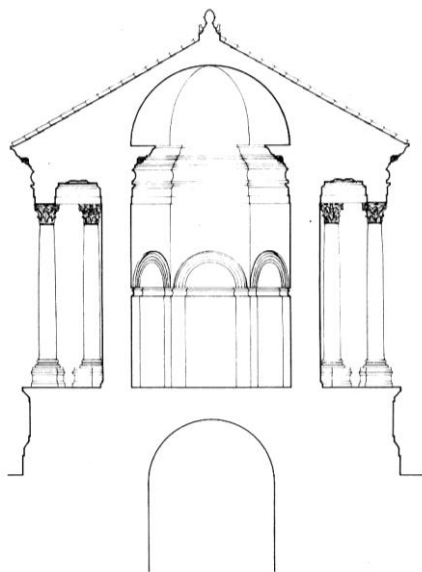
*Prilog 52: Ostaci „Kibelinog“ hrama u zgradi
zapadno od Peristila*

¹⁵² T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 120.

¹⁵³ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str 71.

¹⁵⁴ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 120.

7. 29. „Venerin“ hram

Prilog 53: Rekonstrukcija
„Venerina“ hrama

Ubrzo nakon otkrića „Kibelinog“ hrama otkriveni su i ostaci četvrtog hrama – posvećenog Veneri. Iskopavanjima u nekoliko navrata potpuno su istraženi ostaci tog hrama. Istraživanja su pokazala da je okrugla podnica Venerina hrama istih dimenzija i oblika kao i ona „Kibelinog“ hrama i da je po sredini imala kružnu kriptu. Može se pretpostaviti da se iznad okrugle podnice nalazila šesterokutna cela, također uokvirena vanjskim hodnikom sa stupovima.¹⁵⁵

Nakon rušenja antičkog hrama u srednjem vijeku taj je prostor obogaćen novim arhitektonskim ostvarenjima. U ranijoj fazi komunalne autonomije (XII.-XIII. st.), dok je još Peristil bio jedino gradsko središte, na

tom se mjestu nalazila gradska loža. Ona je bila orijentirana prema dvorištu, koje se nalazilo po sredini zgrade, na mjestu antičkog Venerinog hrama. Početkom XV. stoljeća dolazi do diobe te zgrade između dviju obitelji, a krajem XV. stoljeća jedna od obitelji dograđuje gornji kat u oblicima rane renesanse, što dolazi naročito do izražaja na reprezentativnoj peristilskoj fasadi.¹⁵⁶

Obnovom zgrade njezini izvorni arhitektonski i prostorni dijelovi doći će do punog izražaja u novouređenim prostorijama Regionalnog centra Ujedinjenih naroda za zaštitu čovjekove okoline na Mediteranu.¹⁵⁷

Prilog 54: Ostaci „Venerina“ hrama

¹⁵⁵ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana*, str. 87.

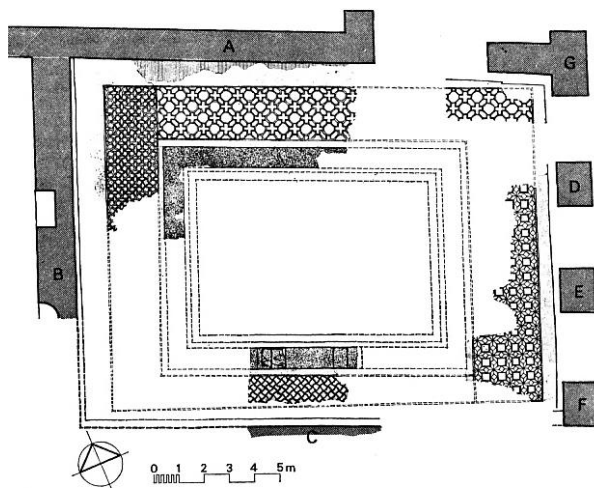
¹⁵⁶ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str. 73.

¹⁵⁷ Isto, str. 73.

7. 30. Zgrada istočno od Mauzoleja

Ovu zgradu karakterizira unutrašnje dvorište okruženo stupovima i trijemom, na čijem su se podu nalazila četiri mozaika različitih ukrasnih motiva. Funkcija te zgrade i njezin odnos s ostalim dijelovima Palače do sada još nisu razjašnjeni, ali treba imati u vidu okolnost da je južnije od toga nalaza pronađen sklop istočnih termi. Za tumačenje cjelokupnog rasporeda Dioklecijanove palače zgrada istočno od Mauzoleja utoliko je značajna, jer njezin položaj bitno korigira ranija tumačenja o postojanju južnog produženja istočne ulice, koja se očito na tom području nije nastavljala.¹⁵⁸

U produženju iskopavanja prema jugu otkrivena je jedna antička prostorija pravokutnog tlocrta, koja je – vjerojatno nešto kasnije od radnje Palače – bila popločena mramornim ulomcima različite vrsti i različitih boja.¹⁵⁹

Prilog 55: Tlocrt zgrade s mozaičkim podom istočno od Mauzoleja

Na mjestu antičke zgrade s dvorištem i mozaicima ustanovljeni su i kasniji kulturni slojevi, među kojima je posebno zanimljiva ranosrednjovjekovna faza. Njoj su pripadali i grobovi, koji su radiokarbonskom analizom kostiju datirani u početak X. stoljeća. Od 1677. godine nadalje to je područje djelomično zahvaćeno nadbiskupskom zgradom, porušenom 1924. godine, dok su na istočnom dijelu podignute stambene zgrade, koje i danas postoje.¹⁶⁰

¹⁵⁸ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 124.

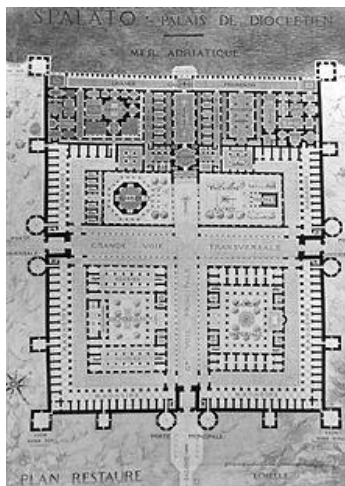
¹⁵⁹ Isto, str. 124.

¹⁶⁰ Isto, str. 124.

7. 31. Raskrižje ulica

U samom središtu Dioklecijanove palače nalazilo se raskrižje glavnih ulica: *Decumanusa*, koji spaja Zapadna i Istočna vrata te *Carda*, koji od Sjevernih vrata vodi do Peristila. Istraživanjem 1960. godine došlo je na tom mjestu do vrlo zanimljiva nalaza, kada je ustanovljeno da se na samom raskrižju, ali 75 cm ispod antičkog pločnika, nalazi četvrtasta platforma, koja iznutra ima oblik upisanog križa. Uloga te platforme u Dioklecijanovoj palači mogla je biti dvostruka: mogao je to biti temelj za konstrukciju tzv. tetrapilona (četverostupa), koji se inače često javlja u antičkom urbanizmu, posebno u Dioklecijanovo vrijeme. Osim toga temelja na raskrižju nema tragova neke konstrukcije, ali je zanimljivo da je u XVI. stoljeću spominje stup na tom mjestu, a da se sredinom XVIII. stoljeća javljaju dva stupa na raskrižju ulica.¹⁶¹

No bez obzira na takvu moguću namjenu, sigurno je da je platforma u središtu Palače imala jednu drugu veoma praktičnu funkciju. Ona je služila kao geodetska podloga iz koje su se obavljala mjerenja za određivanje osnovnih pravaca prilikom gradnje Palače. Poznato je da je mjerenje zemlje u rimsko doba razvilo posebnu struku mjernika, koji su posebnim spravama određivali smjerove i tako doveli do velike preciznosti poslove oko izmjere terena za gradnju. Da je četvrtasta platforma u Dioklecijanovoj palači služila upravo za tu svrhu, dokazuje i njezin oblik s četiri kraka križa, od kojih svaki odgovara smjeru jednih od vrata, pa je platforma na raskršću blizu Peristila imala bez sumnje tu ulogu. Daljnja istraživanja na tom prostoru, naročito u sjeverozapadnom uglu četvrtaste podloge, vjerojatno će razjasniti i eventualnu njezinu ulogu kao podloge tetrapilona.¹⁶²

Prilog 56: Sjecište ulica u Dioklecijanovoj palači

Sužavanjem antičkih ulica u srednjem vijeku, suženo je raskrižje izgradnjom na mjestu trijemova, a djelomično i samih ulica. Tako je na mjestu trijema u produženju zapadne kolonade Peristila podignuta zgrada koja je suzila antički *Decumanus*. Na suprotnoj, istočnoj strani u istoj liniji sagrađena je romanička kuća, koja je u XVI. st. preuređena u crkvu sv. Roka s karakterističnom renesansnom fasadom.¹⁶³

¹⁶¹ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 95.

¹⁶² B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 66.

¹⁶³ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 127.

7. 32. Uzdužna ulica (*Cardo*)

Od Sjevernih vrata pa do raskrižja na samom središtu Palače vodila je glavna uzdužna ulica. Kao njezin južni produžetak nastavljao se otvoreni prostor Peristila, odakle se u istoj osi uzdužna komunikacija nastavljala sve do južnih vrata Palače uz more. U svojim izvornim dimenzijama *Cardo* je bio vrlo široka ulica obrubljena sa zapadne i istočne strane stupovima, koji su nosili krov trijema. Prvi ugaoni stup na raskrižju ulica sačuvan je u prizemlju obnovljene zgrade, a zadnji u zgradi kraj Zlatnih vrata. Između tih dvaju krajnjih stupova pronađeni su još na mnogim mjestima ostaci antičkih baza i pločnika.¹⁶⁴

U srednjem vijeku došlo je do postepenog nasipanja antičke ulice, tako da je razina današnje Dioklecijanove ulice kraj Zlatnih vrata od 1.50 m viša od izvornog pločnika. Na mjestu antičkih trijemova, a djelomično i na prostoru same ulice, sagrađene su srednjovjekovne kuće, koje nisu poštovale strogi ulični pravac.¹⁶⁵

Glavna antička ulica bila je i u srednjem vijeku sve do XIV. stoljeća glavnom komunikacijom grada, jer je spajala Sjeverna gradska vrata s Peristilom, koji je do tada bio municipalno i crkveno središte Splita. Širenjem grada prema zapadu stvorio se u novom dijelu grada novi gradski trg koji je preuzeo ulogu municipalnog centra, dok je Peristil ostao samo crkveno središte. To se odrazilo i na same komunikacije u gradu. Srednjovjekovna vrata od Pisture postala su glavna gradska vrata sa sjeverne strane, dok su antička Sjeverna vrata zazidana. Tim je i srednjovjekovna ulica od Zlatnih vrata do Peristila izgubila svoju raniju važnost, kao i čitav pješački potez po uzdužnoj osi Dioklecijanove palače jer je zatvoren i izvorni spoj između Peristila i južnih vrata.¹⁶⁶

Prilog 57: Današnji izgled *Carda*

Sredinom XIX. stoljeća otvaraju se „Zlatna vrata“, a probijanjem prolaza ispod Vestibula pokušalo se oživjeti i čitavu komunikaciju od obale do gradskog Perivoja.¹⁶⁷

¹⁶⁴ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 97.

¹⁶⁵ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 128.

¹⁶⁶ F. Bulić, Lj. Karaman, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, str. 99.

¹⁶⁷ Isto, str. 100.

7. 33. Poprečna ulica (*Decumanus*)

Između Zapadnih i Istočnih vrata pružala se glavna poprečna ulica, koja je dijelila Palaču u dva prostorno jednaka, ali sadržajno različita dijela. Uglavnom je iste širine kao i uzdužna ulica, također obrubljena s obje strane stupovima, koji su nosili krov trijema.¹⁶⁸

Od izvornog antičkog *Decumanusa* do danas je ostalo znatno više ostataka nego od uzdužne ulice. Sačuvana je, naime, na izvornoj razini uglavnom čitava istočna polovina ulice od raskrižja do Srebrnih vrata, isto kao i odgovarajući južni trijem s nekim stupovima i kapitelima. Dio obnovljenog poda sjevernog trijema mjestimično se vidi u trgovačkim radnjama.¹⁶⁹

I u toj ulici postepeno je od srednjeg vijeka podizana razina i sužena prvobitna širina izgradnjom na području trijemova, a djelomično i na prostoru same ulice, tako da je i na potezu *Decumanusa* nastalo nekoliko značajnih građevina srednjovjekovne i kasnije arhitekture. Na oba kraja te ulice nalazile su se srednjovjekovne crkve, od kojih je predromanička crkva Gospe od zvonika (sv. Teodora) nad unutrašnjim ulazom Zapadnih vrata dobro sačuvana, naročito njezini svodovi i zvonik. Na drugom kraju, uz Istočna vrata, spominje se u literaturi crkva sv. Apolinara. Širenjem Splita prema zapadu za vrijeme autonomne komune znatno je povećana uloga poprečne ulice, koja od XIV. stoljeća nadalje ostaje glavna gradska komunikacija što povezuje stari dio grada u Palači i njegovo crkveno središte na Peristilu s novim dijelom i njegovim municipalnim središtem na trgu sv. Lovre.¹⁷⁰

Prilog 58: Današnji izgled Decumanusa

¹⁶⁸ G. Niemann, *Dioklecijanova palača u Splitu*, str. 95.

¹⁶⁹ B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 72.

¹⁷⁰ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 130.

7. 34. Sjeveroistočna zgrada

Najveći dio prostora sjeverne polovine Dioklecijanove palače ispunjale su dvije velike zgrade, smještene u sjeveroistočnom i sjeverozapadnom kvadrantu, omeđene ulicama sa svih strana.¹⁷¹

Obje zgrade bile su približno iste površine i istog četvrtastog vanjskog obrisa, ali nešto različitog unutrašnjeg rješenja i po svoj prilici različite namjene. Pretpostavlja se da su obje služile za smještaj vojne posade, ali za sjeveroistočnu zgradu takva funkcija nije ničim dokazana. U toj zgradi pronađen je na nekoliko mjesta mozaični pod, pa ta okolnost upućuje na pretpostavku da su odgovarajući prostori imali neku reprezentativnu namjenu.¹⁷²

Izgradnjom grada u srednjem vijeku porušeni su najvećim dijelom ostaci Dioklecijanove palače upravo u sjevernoj polovini, pa je tako i od velike sjeveroistočne zgrade ostalo relativno malo. Ugao te zgrade može se vidjeti u prizemlju obnovljene kuće kraj Peristila, a obnovljeni ostaci južnog zida u jednoj knjižari. Dijelovi antičkog objekta skriveni su među srednjovjekovnim kućama i sasvim je sigurno da će se u nastavku akcije uređenja pojedinih zgrada na tom području pokazati i mnogi ostaci sjeveroistočne zgrade Dioklecijanove palače.¹⁷³

7. 35. Sjeverozapadna zgrada

Velika zgrada četvrtastog tlocrta, smještena na sjeverozapadnoj četvrtini Dioklecijanove palače, vrlo se malo razlikovala od sjeveroistočne zgrade svojim unutrašnjim rasporedom. Koliko se u dosadašnjim istraživanjima toga područja moglo ustanoviti, za tu je zgradu karakterističan niz kamenih pilona što se nižu uz zapadnu stranu. Osim toga, ta je građevina bila preko zapadne ulice spojena s vanjskim zidom Palače, pa se za nju s mnogo vjerojatnosti može pretpostaviti da je izvorno služila za smještaj vojne posade, koja je u slučaju potrebe mogla lako komunicirati sa stražarskim hodnicima na zidovima.¹⁷⁴

Najveći ostaci te zgrade vide se na poljani braće Vranjana, gdje je iznad pilona s lukovima sačuvan izvorni antički zid visine od preko 10 metara. Taj zid jasno pokazuje

¹⁷¹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 132.

¹⁷² B. Šušnjar, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, str. 81.

¹⁷³ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 132.

¹⁷⁴ Isto, str. 134.

uobičajeni način zidanja velikim pravilnim kamenim blokovima kojima su građeni prizemni lukovi i gornjim dijelom zida iz opeke, gdje se nalazi luk pravokutne niše.¹⁷⁵

Pojedini istraživači pretpostavljali su da je ta zgrada, isto kao i susjedna na istoku, bila presječena jednom poprečnom ulicom, ali se takva pretpostavka pokazala pogrešnom. Nalaz izvornih vrata na istočnom i na zapadnom zidu sjeverozapadne zgrade konačno je dokazao da taj objekt nije mogao biti presječen antičkom ulicom, pa je očito da je ulica nastala tek u srednjem vijeku.¹⁷⁶

7. 36. Istočna ulica

Ulica, nazvana danas imenom Julija Nepota, jednog od posljednjih rimskih careva V. stoljeća, zaprema dio nekadašnje istočne ulice. Ta je ulica vodila do Istočnih vrata prema sjeveru, omeđena s jedne strane zidom velike sjeveroistočne zgrade, a s druge strane lukovima nad kamenim pilonima koji su nosili objekt prislonjen uz unutrašnju stranu vanjskog zida Palače. Tri pilona spojena lukovima danas su jedini vidljivi ostatak iz Dioklecijanova vremena na tom dijelu Palače. Nedavnim iskopavanjem pronađeni su među lukovima ostaci antičkog poda te zidovi pravokutnih prostorija.¹⁷⁷

Prilikom srednjovjekovnog preobražaja Palače stambene zgrade zahvatile su dio istočne ulice, tako da je srednjovjekovna ulica, koja se do danas sačuvala, ostala samo na dijelu antičke komunikacije. Najstarije srednjovjekovne zgrade sačuvane su u sjevernom dijelu ulice. To su romaničke kuće iz XII. i XIII. stoljeća. Po sredini ulice nalazi se blok zgrada s tipičnim osobinama gotičke arhitekture. U južnom dijelu ulice ističe se klasicistička palača, nastala početkom XIX. stoljeća.¹⁷⁸

Prilog 59: Piloni trijema istočne antičke ulice

¹⁷⁵ G. Niemann, *Dioklecijanova palača*, str. 98.

¹⁷⁶ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 134.

¹⁷⁷ Isto, str. 136.

¹⁷⁸ Isto, str. 136.

7. 37. Zapadna ulica

Isto kao i na istočnoj strani, tako je i usporedno sa zapadnim zidom Dioklecijanove palače vodila antička ulica od Zapadnih vrata prema sjeveru, omeđena s jedne strane velikom sjeverozapadnom zgradom, a s druge strane lukovima, koji su podržavali prostore do samog vanjskog zida. Na toj strani nisu sačuvani lukovi, koji su pratili ulicu, a ostaci njihovih pilona nalaze se skriveni među kućama sagrađenim u srednjem vijeku na tom prostoru. Zapadno od ulice, blizu samog ugla Palače, sačuvani su i ostaci pravokutnih prostorija što su se nizale uz vanjski zid.¹⁷⁹

Jedna od tih prostorija do samog ugla potpuno je sačuvana sa svojim bačvastim svodom i tu nalazimo uzidane dvije kamene skulpture koje prikazuju ljudske glave. To su jedini primjeri pune plastike iz Dioklecijanova vremena do sada pronađeni u Palači. Na mjestu široke antičke komunikacije nastala je u srednjem vijeku uska ulica, uz koju se na sjevernom dijelu usporedno pruža još jedna ulica na mjestu nekadašnjeg trijema. Neke od kuća koje danas obrubljuju te ulice imaju izrazite osobine romaničkog stila XIII. stoljeća.¹⁸⁰

Prilog 60: Zapadna ulica

¹⁷⁹ T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 138.

¹⁸⁰ Isto, str. 138.

7. 38. Sjeverna ulica

Usporedo sa sjevernim zidom, gotovo u čitavoj širini Dioklecijanove palače, prostirala se antička sjeverna ulica. Poput istočne i zapadne ulice, i ta je komunikacija bila s jedne strane omeđena zidom dviju velikih zgrada, a s druge trijemom koji se pružao uz pravokutne prostorije do samoga vanjskog zida.¹⁸¹

Od ostataka izvorne antičke ulice najbolje su sačuvani lukovi kojima je bilo presvođeno raskrižje na spoju s trijemom glavne uzdužne komunikacije uz Sjeverna vrata. U blizini tih lukova pronađeni su ostaci dobro sačuvanog prvobitnog kanalizacijskog sustava Dioklecijanove palače, koji je vrlo značajan ne samo kao arheološki nalaz nego i radi mogućnosti njegova suvremenog korištenja. Na istočnoj strani ulice ostao je sačuvan u zidu stambene kuće i jedan od pilona trijema.¹⁸²

Prilog 61: Sjeverna ulica

Proces preobražaja odvijao se i na području sjeverne ulice slično kao i na drugim komunikacijama u Palači. Srednjovjekovne stambene zgrade izgrađene su na većem dijelu ulice i trijema, zapremivši također i nekadašnje pravokutne prostorije uz sami zid, tako su na mjestu prvobitne široke komunikacije nastale dvije uske srednjovjekovne ulice: na zapadnoj strani ulica koja danas nosi ime majstora Jurja, a na istočnoj strani ulica Zlatnih vrata, koja je tek u XIX. stoljeću rušenjem južnog bloka kuća proširena u svom srednjem dijelu u Carrarinu poljanu. Izgradnjom u srednjem vijeku nastale su i na tom dijelu Palače nove arhitektonske vrijednosti. Postepeno je oblikovan čitav blok ambijetalno vrijednih kuća, koje su sačuvale ostatke različitih stilskih razdoblja od ranoga srednjeg vijeka do baroka.¹⁸³

¹⁸¹ C. Fisković, *Dioklecijanova palača*, str. 78.

¹⁸² T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 140.

¹⁸³ Isto, str. 140.

* * *

Dioklecijanov boravak na prostoru grada Splita, prilikom posljednjih godina života, promijenio je život mnogima. Nakon njegove smrti ostavio je iznimno vrijednu palaču koja se može pohvaliti vrhunskim graditeljstvom antičkog doba. Pomoću njezine konstrukcije mogu se vidjeti značajke ondašnjeg života. Palača se može pohvaliti iznimno velikim brojem prostorija i površinom koju zauzima. Tijekom stoljeća grad Split se širio, no Palača je ostala veoma značajan spomenik na prostoru grada. Unatoč godinama koje prolaze, nijedno stoljeće nije ju moglo dotući ili uništiti.

U tom neprekinutom slijedu živi i danas Dioklecijanova palača. Njezin baštinik grad Split danas se veoma naglo razvija i novim se površinama za stambenu izgradnju, industriju, prometne i druge objekte već mnogo udaljio od svoje jezgre. No, staru Palaču kao svoj prvi centar nikada ne zaboravlja, čuva je i pokazuje kao najdragocjeniju staru vrijednost. To ga istovremeno obavezuje da je neprestano dalje istražuje, otkriva, uređuje njezine dijelove i uklapa ih u nove životne tokove.

8. POPIS PRILOGA

Prilog 1: <http://www.dalmacija.com/split>

Prilog 2: Mladen Pejaković, *Dioklecijanova palača Sunca*, Litteris, Zagreb, 2005., str. 265.

Prilog 3: www.os-strozanac-podstrana.skole.hr

Prilog 4: <http://upload.wikimedia.org>

Prilog 5: <http://www.google.hr/imgres?imgurl=http://farm4.static.flickr.com/>

Prilog 6: www.destinacije.com

Prilog 7: <http://www.google.hr/imgres?imgurl=http://gliptoteka.mdc.hr>

Prilog 8: www.destinacije.com

Prilog 9: <http://www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.split.hr/>

Prilog 10: <http://www.google.hr/imgres?imgurl=http://www.split.hr/>

Prilog 11: www.destinacije.com

Prilog 12: www.destinacije.com

Prilog 13: www.adriagate.com

Prilog 14: <http://upload.wikimedia.org>

Prilog 15: www.destinacije.com

Prilog 16: Tomislav Marasović, *Dioklecijanova palača*, „Zrinski“ Čakovec, 1982., str. 68.

Prilog 17: www.destinacije.com

Prilog 18: www.destinacije.com

Prilog 19: www.destinacije.com

Prilog 20: www.destinacije.com

Prilog 21: <http://www.google.hr/>

Prilog 22: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 80.

Prilog 23: www.destinacije.com

Prilog 24: <http://www.hulu-split.hr/>

Prilog 25: www.hulu-split.hr/str/podrumi.htm

Prilog 26: www.hulu-split.hr/str/podrumi.htm

Prilog 27: www.hulu-split.hr/str/podrumi.htm

Prilog 28: www.hulu-split.hr/str/podrumi.htm

Prilog 29: www.putovnica.net

Prilog 30: www.destinacije.com

Prilog 31: www.destinacije.com

Prilog 32: www.destinacije.com

Prilog 33: www.destinacije.com

Prilog 34: www.destinacije.com

Prilog 35: www.destinacije.com

Prilog 36: www.destinacije.com

Prilog 37: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 94.

Prilog 38: www.destinacije.com

Prilog 39: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 96.

Prilog 40: <http://cms.dalmatia.hr/>

Prilog 41: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 98.

Prilog 42: <http://blog.blagi.net/>

Prilog 43: www.destinacije.com

Prilog 44: <http://cache.virtualtourist.com>

Prilog 45: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 104.

Prilog 46: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/>

Prilog 47: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 106.

Prilog 48: www.destinacije.com

Prilog 49: <http://www.hrphotocontest.com/>

Prilog 50: <http://www.split.hr/>

Prilog 51: <http://croatianboys.de/>

Prilog 52: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 121.

Prilog 53: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 122.

Prilog 54: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 123.

Prilog 55: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 124.

Prilog 56: T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, str. 25.

Prilog 57: www.destinacije.com

Prilog 58: www.destinacije.com

Prilog 59: www.destinacije.com

Prilog 60: www.destinacije.com

Prilog 61: www.destinacije.com

9. POPIS LITERATURE

1. Bulić, Frane, *Dioklecijan i Split*, Slobodna Dalmacija, Split, 2005.
2. Bulić, Frane, Karaman, Ljubo, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Ex libris, Zagreb, 2006.
3. Črnja, Zvane, *Kulturna povijest Hrvatske I*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1978.
4. Fisković, Cvito, *Dioklecijanova palača*, Ex libris, Split, 2005.
5. Kečkemet, Duško, *Prošlost Splita*, Marjan tisak, Split, 2002.
6. Kečkemet, Duško, *Robert Adam: Dioklecijanova palača i klasicizam*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 2003.
7. Marasović, Jerko, Marasović, Tomislav, *Dioklecijanova palača*, Zora, izdavačko poduzeće, Zagreb, 1968.
8. Marasović, Tomislav, *Dioklecijanova palača*, „Zrinski“, Čakovec, 1982.
9. Marasović, Tomislav, *Dioklecijanova palača – jezgra grada Splita*, Dominović, Split – Zagreb, 2008.
10. Mimica, Bože, *Dalmacija od antike do 1918.*, Vitagraf, Rijeka, 2003.
11. Niemann, George, *Dioklecijanova palača u Splitu*, Književni krug, Split, 2005.
12. Novak, Grga, *Povijest Splita, Knjiga prva, Od prethistorijskih vremena do definitivnog gubitka autonomije 1420. godine*, ŠKUNA, Split, 2005.
13. Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije I*, Tisak „Tipografija“ d.d. Zagreb, Zagreb, 1944.
14. Pejaković, Mladen, *Dioklecijanova palača Sunca*, Litteris, Zagreb, 2005.
15. Sanader, Mirjana, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
16. Sardelić, Mirko, *Kratka povijest Splita*, Ex libris, Split – Zagreb, MMV, 2005.
17. Suić, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
18. Šušnjar, Bogdan, *Villa cara Dioklecijana u Splitu*, Bošković, Split, 2003.